

Németi László

Az interjút készítette, szerkesztette: Magyar Éva

Budapest, 2010. augusztus-november

A család története

Nagyszülők

Az anyai nagyapámat Kenyeres Imrének hívták, nagyszalontai illetőségű volt, és miután Nagyszalontát elcsatolták Romániához, ő átjött Magyarországra. Kasznár volt, kulcsár, tehát aki hordozta a kulcsokat. Ő keltette fel a cselédeket, nyitotta ki a raktárakat... stb. Egy szigorú ember volt az én nagyapám, konzervatív nézetekkel, nacionalista felhanggal, tehát igazi magyar ember volt. A nagyanyám tulajdonképpen nagyon korán meghalt, mégpedig bélcsavarodásban. Szörnyű halála volt. Az anyám elmesélése szerint ez olyan rosszul érintette nagyapámat, hogy két nap alatt megöszült. Hogy ez igaz vagy nem igaz, azt nem tudom, de anyám azt mondta. Akkor drága volt a temetés, majdnem megfizethetetlen, ezért anyám segítségével a nagyapám feltette egy vonatra a nagyanyámat, és holtan elvitték Magyarhomorogra, aztán ott temették el.

Úgyhogy én csak az anyai nagyapámat ismertem, azt viszont jól ismertem. Megismertem jól, mert nálunk is laktak, amikor nyugdíjba ment, vagyis inkább felmondtak neki. Akkoriban nagyapám egyetlen fia, egy Imre nevű – ő is Imre volt meg a nagyapám is –, odakerült hozzánk, mert futballozás közben bokáját törte, és elgennyesedett a bokája. És hát le akarták vágni a lábát. Anyám bevitette a kórházba, és akkor mondták: „Imre, le kell vágni a lábát magának!” Erre azt válaszolta: „A fejét vágom le magának!”. Inkább visszajött hozzánk, és akkor jött egy – úgy neveztük mi, hogy – javasember. Ugye, javasasszonynak szokták mondani, de ez ember volt, aki gyógyító füvekkel foglalkozott. Akkor rettenetes sok fű volt arrafelé – mert az valamikor sárrét volt, de aztán lecsapolták –, de hát ugye, mi nem ismertük ezeket a füveket. Ettől a javasembertől vették anyámék, egészen pontosan nagyapám a házat, ettől az embertől. Azt mondta, hogy „én meggyógyítom ezt az embert!” Én, mint gyerek emlékszem rá, hogy felvágta a lábát és elővett

gyógyfűveket meg gyógyszereket, fertőtlenítőt. Mondta anyám, hogy menjek el, de én kíváncsi voltam, hogy mi történik. Kivágta ezt a gennyes részt, és akkor úgy fertőtlenítette és fűveket rakott rá. És meggyógyult! Csak aztán bicegett. Később aztán kocsmáros lett, meg üzlete is lett Zsákán, a szomszédos községben. Ott éltek nagyapámmal együtt, aki nagyon hosszúéletű volt. Ez volt anyai ág.

Az apai nagyapámat Németi Lászlónak hívták, földműves volt, és meghalt az első világháborúban az olasz fronton. Az apai nagyanyám hosszúéletű volt. Apámnak nagyon sok, öt testvére volt, anyámnak is négy, tehát mindketten nagycsaládosok voltak. Apai nagyanyám Bakonszegen élt, volt, amikor nálunk lakott két–három évig, de aztán nem fértek meg anyámmal, és ezért inkább elment a lányához. Később itt élt Pesten, a Király utcában az egyik lányával, akit Mari néninek hívtunk. Meg is látogattam őt, nagyon öreg volt már, de nagyon aranyos, kedves, szeretetreméltó kis néni. Ellentétben az apai nagyapámmal, aki egy szigorú, mord ember volt. Akkor Majakovszkij utcára változtatták a Király utca nevét, és ezt apám nem tudta kimondani. És mondta: „ki ez a bolsevik, ki az, ki volt ez?” Mondom, „apám, ez egy nagy költő volt.” Elmagyaráztam neki, hogy ki volt Majakovszkij, de az öreg nem fogta föl ezt az egészet. Szóval olyan furcsa név volt neki, hogy Majakovszkij... Leírtam neki nagy betűkkel, hogy MAJAKOVSZKIJ.

Az egyik testvére apámnak, az is kerékgyártó volt. A Mari néni férje buszsofőr volt Pesten, a Beszkártnál dolgozott (akkor még így hívták a Villamos Műveket), ott volt sofőr.¹ Emlékszem egyszer hallgatta a rádiót, és hát mondják, hogy Verdi: Don Carlos következik. És erre azt mondja, hogy „zárd már el ezt a kurvát!” Pedig azt a gyönyörű operát énekelte! Mondom, hogy:

– Mari néni, hát ez nagyon szép!

– Szép? Nem, nem! Magyar nótát! Hát igen, meg operettet!

¹ A Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaságot (BSZKRT, a köznyelvben „Beszkárt”-ként emlegették) 1922. december 27-én alapították. Az új vállalat az elkövetkező évtizedben magába olvasztotta az összes budapesti közlekedési ágazatot. 1949. szeptember 30-ával megszüntették a BSZKRT-ot, helyette új közlekedési vállalatok alakultak, majd 1968. január 1-jén megalakult a Budapesti Közlekedési Vállalat, a BKV.

Szülők

A szüleim a csonka Bihar vármegyében éltek tehát. Bihar megye nagyobbik része Romániához került [*a trianoni szerződés után*], és a kisebbik rész maradt Magyarországon, aminek a székhelye Berettyóújfalú volt. Körülbelül 15 kilométerre laktunk a román határtól. Az édesapám kerékgyártó mester volt, édesanyám foglalkozott sok mindennel, volt fűszerüzletük, volt csapos is később.

Apám sokat mesélt a világháborús élményeiről; ő is az olasz fronton volt, mint a nagyapám, de nem ugyanazon a frontszakaszon. Az Isonzónál folyó ütközetekben is részt vett. A század parancsnokának volt a szolgálja, a csizmáját takarította meg elkészítette az ebédet, meg ilyesmiket csinált. Már akkor [*1918-ban*] érződött, hogy valami készül, és azt mondta apámnak a parancsnoka: „Na, akkor Gyula, hazamész szabadságra!”

Pedig akkor még állt a front. Hazajött három hétre Mezősasra, és amikor letelt, följött Pestre. Akkor tört ki az őszirózsás forradalom. Lecsavarták a sást a sapkáról és őszirózsát tettek a helyébe.

– Hova megy vitéz úr?

– Megyek ki a frontra.

– Vége van a háborúnak – azt mondja. – Hát forradalom van!

– Forradalom? Hát milyen forradalom?

Azt hitték, hogy megdönthetetlen a Monarchia. És akkor apám meghallgatta Pogány József egy beszédét is: „Nem akarok többé katonát látni!” Hát a románok meg a csehek akartak katonát látni, és rögtön meg is szállták Erdélyt meg a Felvidéket. Azután visszajött Pestről, és alighogy visszajött, megvolt ez a trianoni szerződés, és akkor pedig behívták megint, a határőrséghez vezényelték. Úgyhogy tulajdonképpen '21-ben szerelt le, addig a határőrségnél volt szolgálatban. Akkor gyorsan megnősült és megszerezte a kerékgyártó oklevelet, de Mezősason már volt egy kerékgyártó, ezért kiment Magyarhomorogra, egy nagybirtokra, és ott lett cseléd, mondjuk így. De nem ugyanolyan, mint a többi cseléd. Volt egy külön szoba-konyha-kamrás lakásuk. Nem volt közös konyhájuk, mint a többi cselédnek. Nagyobb illetményföldet kaptak, sőt fizetést is kaptak, tehát kicsit kirítottak a többiek közül.

Ennek a birtoknak Nagybölönyi Bölönyi József volt a tulajdonosa. Ő egy kolozsvári intendáns volt, a Kolozsvári Színháznak volt a részvényese és támogatója. Aztán el is vett egy színésznőt és földbirtokos lett, de a földbirtoknak a vezetéséhez nem értett. Nem is ő irányította a gazdaságot, hanem rábízta a jószágkormányzóra. Apámnak kevés volt a munkadíja, azért azt mondta a jószágkormányzónak:

– Jószágkormányzó úr, hát nagyon alacsony nekem a munkadíjam. Emeljen nekem, jószágkormányzó úr!

– Németi komám, ide figyeljen! Minden napnak megvan a maga éjcekája!

Tehát, hogy lopjon. Ilyen volt az elgondolás. Aztán eltette azt, amit a jószágkormányzó mondott, és nem volt semmi baj. Almát, ezt-azt a kertből... Később jött egy zsidó bérlő, az viszont rögtön fölemelte az apám bérét – de lopni tilos, azt mondta. De még az is alacsony volt, amit ő emelt. Hát aztán ilyenek voltak, hogy húsz kiló só, két mázsa búza. Vagy lehet, hogy nem is búza, hanem fél mázsa árpa, három hold illetményföld. Szóval ilyen fizetések voltak. Hát ez egy érdekes dolog volt, hogy nem találta magát a Nagybölönyi Bölönyi földbirtokosként. Azután rövidesen ő meg is halt, de a felesége még ott maradt, és ő még hívta apámat dolgozni. A bérlő nem mondta, hogy ne menjen, de azt mondta, hogy „magát én fizetem, Németi úr, nem a Nagybölönyiné.” De hát mégiscsak gondolta apám, ha kellett valami, végét kellett javítani, székeket javítani, akkor kijavította. Na, akkor is dolgozott apám, és a cselédek oda bementek a műhelybe és akkor vártak, mert ott jó meleg volt. És akkor apám rájött, hogy ez nem jó dolog, mert nem tud fusizni. Nem fűtött be, ő ugye dolgozott, nem fázott, és akkor aztán elmentek onnan.

Azután anyám nagyon ügyes volt, és bekerült az ottani Hangya Szövetkezetbe; apámmal együtt a szatócsüzletnek lettek a vezetői. De azután apám önálló kerékgyártó iparos akart lenni, ezért összekuporgatták a pénzt, vettek egy házat Bakonszegen, és abban kialakítottak egy műhelyt, ahol apám kedvére dolgozhatott. '31-ben költöztek át Bakonszegre, ott apám tehát kerékgyártó mesterséggel foglalkozott. Eleinte nehezen ment, anyagot kellett venni, de nem volt pénz. Apám bement Berettyóújfaluba egy Braun nevű emberhez, és mondta neki:

– Szeretnék fát venni.

– Hát nincs semmi akadálya – azt mondja.

– De nincs pénzem – azt mondja apám.

– Hát, ha nincsen pénze, akkor nem tudok én mit kezdeni.
– De hát én földolgozom azt a fát, és akkor abból majd megadom.
Azt mondja a zsidó ember – Hát lehet erről szó. – És azután így lett.

Anyám híres szakácsnő volt, tehát menyegzőkön, lakodalomra nagyon gyakran hívták. Nagy mennyiséget tudott főzni. És akkor leírta, hogy mit csináljanak: hogy ennyi kiló fokhagymát, másfél kiló vöröshagymát pucoljanak meg, 25 kiló krumplit pucoljanak meg. Aztán tartsanak csigacsinálót, mert összehívták a lányokat, és akkor csigát csináltak óriási tömegben. És akkor anyám ezt írta elő, hogy mit kell csinálni. Ilyen talpraesett asszony volt, egy zseni volt!

A házban – vert falú ház volt – az egyik szobát átalakították műhellyé, középen volt a szabadkéményes konyha – tehát télen befüstölt a hó középen –, és volt egy nagy szoba, mert sokan voltunk gyerekek, meg egy nagy udvar volt kerttel. Aztán később szépült, aztán jó házat építettünk. Szorgalmas emberek voltak a szüleim. Hát arra emlékszem, hogy szegény anyám mennyit dolgozott, mennyit sertepertélt, hogy tulajdonképpen a felszínen maradjunk. Később nyitottak egy kocsmát is, utána volt szatócsüzletük is. Azoknak, akik részt vettek az első világháborúban, Károly csapatkeresztet adtak.² Na, most ennek az volt az előnye, hogy amikor kocsmát akartak nyitni, akkor apám kapott engedélyt, pedig nem mindenkinek adták ám meg. Aztán később a szatócsüzletben cigarettát is árulhatott, azt is a csapatkereszt miatt.

Édesanyám egy egyszerű parasztasszony volt, négy elemít végzett, de egy zseni volt. Ha tanulni tudott volna, nagyon sokra vitte volna. Én sajnos, édesapámnak a tehetségét örököltem, a szorgalmas iparos emberét, a kemény munkát stb. Anyám volt a szárnyaló, ő tele volt ötlettel. 63 évet éltek együtt.

Még egy érdekes emlék apámról. A mesterségéhez kellett, hogy éles szerszáma legyen. Tehát rengeteget kellett köszörülni, és akkor ugye, még nem voltak villanyfűrészek. És amikor kocsit csinált, akkor hosszában kellett vágnia fát. Egy hatalmas nagy malomkő volt a köszörűkő. Én aztán elmentem, középiskolába

² 1916-ban IV. Károly alapította kitüntetés azoknak a leszerelt katonáknak, akik legalább 12 heti frontszolgálatot teljesítettek.

kerültem meg egyetemre, és egyszer megyek, és látok ott egy csenevész köszörűkövet, és mondom:

– Apám, hol van az a nagy malomkő?

– Hát fiam, elkészörültem!

Elkészörülte szegény az életét is...

Testvérek

Hatan voltunk testvérek, de ketten közülük meghaltak. Tehát én voltam a negyedik. A harmadik és az ötödik meghalt. A bátyám, az egy nagyon helyes kölök volt. És úgy tetszett a földbirtokosnak, mert annak nem volt gyereke. És aztán meglátta azt a jóvágású gyereket, mert az volt a Gyuszi. Hát a gyerekteleneknek a tempójával, ugye... Amikor jöttek vendégei, a Tiszák vagy a fölbirtokosok a szomszéd helységekből, akkor oda kellett vinni a gyereket szépen felöltöztetve.

Na, anyám egyszer megunta ezt a dolgot, és azt mondta, hogy hát ő nem mos minden nap, szó sem lehet erről, hát nincs miből... És a Nagybölnöyiné azt mondta, hogy akkor adjanak neki szappant. Mert voltak disznóvágások a birtokon, a földesúri konyhára ugye, és akkor szappant főztek a zsiradékból. A zsír nem jó részét levágták, és abból szappant főztek. Hát akkor még nem volt ilyen, hogy mosószappan meg különféle finom szappanok! Azok hatalmas nagy szappanok voltak, és azt úgy fölvgdosták. És akkor mondja a Nagybölnöyiné, hogy:

– Hát mi kell magának?

– Hát szappan kellene, a gyerekeknek a ruháit...

– Egy darab – mondta a háztartásvezetőjének.

– Ne, ne nevetesse ki magát! – mondta anyám.

Fogalma sem volt a nagybirtokos nőnek, hogy a szappant hogy állítják elő. Hát ugye, nagy táblákban...

– Egy tábla szappan kell!

Úgyhogy ott elég jól éltek.

Na, most aztán a kukoricaföldet meg kellett művelni. Anyám és apám amíg dolgoztak, addig kikötötték a bátyámat – 3-4 éves lehetett –, hogy ne tudjon elmenni. Tettek oda neki ennivalót meg vizet, nem lett semmi baja. Na, de ez a művelt ember, a földbirtokos végigüvöltötte az egész házat, hogy megőrült a kerékgyártóné, hogy

kiköti a gyereket. Pedig nem volt azzal semmi baj, játszadozott ott a játékokkal. De hát ez szörnyen megrázta a nagybirtokost, mert imádták ezt a gyereket. Meg hogy az ő birtokán ilyen történhet...

Az én bátyám élete érdekesen alakult. Cipészsegédnek tanult, de azután elvégezte a rendőr akadémiát. Ez egy tízhónapos kiképzés volt. És azután fölfele avanzsált, és végül rendőr alezredes lett belőle. Szakmai munkát végzett ő a rendőrségen. Hatvanban volt rendőrkapitány-helyettes, és egy ávós volt a rendőrkapitány. '56-ban pedig leváltották az ávós rendőrkapitányt, és ő lett a helyette a kapitány. Azután persze baj lett, amikor megalakult a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, és akkor az ávósok vissza akartak jönni. Tulajdonképpen őt is meghurcolták, de sikerült neki megmenekülni, mert az ottani pártbizottság mellette állt, de hát azért el kellett onnan tanácsolni. '57-ben el kellett Hatvanból menni Győrbe. De a megyei rendőrkapitányság osztályvezetője lett ő ott. Ő egy jó képességű, olvasott ember volt, de nem tanult. Én be akartam őt a jogra íratni, de amikor a római jog tankönyvet odaadtam neki, Marton Géza „Római magánjog” c. tankönyvét, elment a kedve tőle, és nem is lett jogász. De ezt a rendőri szakmát jól megtanulta.

A nővérem, szintén nagyon tehetséges volt, de hát ő nem tanult, 6 elemije van, háztartásbeli volt, azután alkalmazott, takarítónő. Most is voltam múlt hónapban nála, rejtvényt fejt nyolcvanöt éves korában. Én nem tudnám azokat a rejtvényeket megfejteni, amit ő megfejt. Szóval tehetséges volt ő is. Bátyám is és a nővérem is sokkal tehetségesebb volt, mint én. De én viszont szorgalmasabb voltam mind a kettőjükénél. Ez a különbség volt közöttünk. Jó testvérek voltunk mi, nem lehet panasz. Hát ugye, két testvérem, az meghalt, egy, az nagyon beteg évek óta, nem is ment férjhez.

Gyerekkor Bakonszegen

'29-ben születtem én Magyarhomorogon, kétéves voltam, amikor átköltöztünk Bakonszegre. Egyszer nagybeteg lettem, öt- vagy hatéves lehettem. És emlékszem rá, hogy úgy volt, elpatkolok, és mondtam anyámnak, hogy „mit lehet csinálni, anyám, hogy ne haljak meg?” És azt mondta, hogy „egyél fiam, egyél!” Úgyhogy aztán meggyógyultam, nem volt semmi baj. Hát éltem a gyerekkori életet. Nagyon

érdekes, apám csinált nekem egy kis kocsit... Érdekes módon én voltam a szüleimnek a kedvence, talán azért, mert alkalmazkodtam az ő életükhöz, és kevés baj volt velem.

Gyakran visszamentem én a nagybirtokra, ahol apám korábban cseléd volt, mert az anyai nagyapám ott volt kasznár. Ennek révén én nagyon hamar megismerkedtem a keserű cselédelettel, úgyhogy amikor elolvastam Illyés Gyulától a Puszták népét, ami a dunántúli cselédvilágról szólt, akkor magunkra ismertem, hogy hát ez tényleg így van. Az egy rendkívül zárt világ volt tele szenvedéssel.

Nagyon szabad életet éltem, mint iskolás, nagyon szabad életet éltünk a többi falusi sráccal együtt. A Berettyó mellett volt egy erdőcske, Dózsa erdőnek hívták. Ez onnan kapta a nevét, hogy a földbirtokos erdőt telepített annak emlékére, hogy az 1514-es Dózsa-féle parasztfelkelés utolsó hadvezére megadta magát. Gyakran jártunk oda az erdőbe, nagyon tetszett nekünk. Elmentünk és este jöttünk haza. Ki törődött velünk? Fölmásztunk a fákra, és néztük a madarakat, de nem bántottuk, csak néztük őket, ahogy körülöttünk csapongtak. Érdekes játékok voltak. Volt például egy úgynevezett bigézés: egy vastag fát két oldalról szépen lemetszettünk és egy ütővel ütöttük. Aztán volt, mi úgy neveztük, hogy tekézés. Na, most egy fakorongot egy lyukba kellett benyomni. Szóval ilyen primitív játékok, talán évszázadok alatt épült ki falun ez a dolog. Na, akkor még nagyon érdekes volt a kuglizás. Ezt úgy kell elképzelni, hogy volt egy kuglipálya a kovácműhelynél, mi meg egy folyosón visszadobáltuk, amivel kugliztak. Azt visszadobáltuk, és ezért kaptunk 20–50 fillért. Azután volt az „Adj király katonát! Ha nem adsz, szakítok!” – és akkor nekirohantunk a kézfogó fiúcskáknak.

A bálszokások is nagyon érdekesek voltak falun. Emlékszem rá, hogy a nővérem rendkívül népszerű volt a falusi legények körében, anyám meg mindig kísérte. Ők tanítottak meg engem táncolni. Anyám szegény nem tudott rendesen, azt gondolta, hogy tud, de a nővérem, az nagyon szépen, nagyon jól táncolt. Bálok voltak, emlékszem rá, és őszi szüreti multságok. Maskarába bújtak és bejárták az utcákat. A fiatalok megteremtették maguknak a művelődési lehetőségeket, gyakran játszottak, tartottak előadásokat az iskolában, odamentek a lányok, félretolták a padokat... Meg ugye télen, amikor nagyon bezárkózottak az emberek, akkor volt az úgynevezett

tanyázás is. Elmentünk a társaimmal a tanyákra, és akkor bort vettek elő, énekeltek...

Bakonszeg egy református település volt, református település ma is, alig volt egy-két görögkeleti család, római katolikus szinte egy sem volt. Minket a szüleim az istentiszteletre köteleztek, tehát minekünk minden vasárnap templomba kellett menni függetlenül attól, hogy apám istenhívő volt, de nem volt gyakorló keresztény. Anyám gyakorló keresztény volt, de nem volt bigott. Ő mondjuk minden második-harmadik vasárnap ment el, mert nem volt ideje. Ugye, csapos volt a kocsmánkban, ott kellett lenni. Nem volt ott munkaidő, reggel hat órakor már zörögtek, hogy „tessék már, meginnánk egy féldecit!” Viszont az anyám minden nagyobb ünnepen, sátoros ünnepnapokon – ugye, pünkösd, húsvét, karácsony – részt vett. Minden gyereknek konfirmálni kellett. Megmondtuk a választ a lelkipásztornak a kérdésre, hogy milyen vallás. „Én református keresztény vagyok. Én a Kálvin János által megtisztított református vallást hiszem és követem.” – ezt kívülről kellett fújni.

Akkor még az orgonánál nem volt még villany, lábbal kellett segíteni ahhoz, hogy hangot adjon. És ott váltottuk egymást, és a többiek addig a toronyba felmentek meg kártyáztak, szóval nem mindig hallgattuk azért az istentiszteletet. Aztán a református pap – nagyon jó, lelkiismeretes ember volt – foglalkozott velünk, a hitoktatást ő tartotta. Reformátusok lévén nagyon komoly hitoktatás folyt, és kötelező volt templomba járni. Inkább délelőtt mentünk, de volt olyan is, amikor délután is kellett menni. Akkor csak gyerekek voltak, meg egy-két öregasszony volt a templomban. Egy presbitérium működött, ami egy ilyen demokratikus vezetési forma volt. A presbiterek külön ültek, és ők általában szorgalmasan jártak templomba. Teaesteket rendeztek, anyám volt ennek a szervezője, ők főzték a teát. A főjegyző, bíró, ezek általában ott voltak. Ez volt igazgatása a falunak: volt egy főjegyző meg egy adóügyi jegyző, és kész, semmi több.

Jártam leventébe is. Ez egy olyan intézmény volt a Horthy-rendszerben, amely a honvédelemre készített elő. Minden faluban voltak leventeoktatók, ezeket kiképezték, és kis puskájuk is volt, tehát lőttek is. A Horthy-korszak felkészült arra, hogy vissza fogjuk szerezni az elrabolt, elcsatolt részeket. Volt egy újságuk is, Szebb Jövő volt a címe. Általában 12 éves kortól voltak leventekorúak, én 13 éves korban kerültem

bele, tehát egy évet én késtem, mert ugye, októberi születésű vagyok, és hétéves koromban kerültem elemi iskolába. Szakaszok voltak, tehát a nagyfiúk az első szakaszban voltak, a második szakasz a középső, és mi voltunk a kicsik. Tulajdonképpen alaki kiképzést kaptunk – ez azt jelentette, hogy jobbra át, balra át, menet –, és lögyakorlatok voltak, de csak a nagyobb leventéknek. Hangsúlyozni kívánom, nem voltak nagy dumák, hanem gyakorlati kérdések voltak. Kiképezték a leventéket, hogy ha behívják katonának, akkor ne a nulláról induljanak.

Választási történet

Apám egy politizáló ember volt, tehát olvasott ember volt és politizált is. Akkor ugye, a Független Kisgazda Pártnak volt ő ilyen... Hogy mondjam, akkor nem voltak alapszervezetek pártokban, hanem a választásokra jöttek össze az emberek, és úgy politizált ő is. Újságot járatott, úgyhogy viszonylag korán elkezdtem újságot olvasni, a politikával is kezdtem foglalkozni. Átélttem egy érdekes választást is gyerekkoromban, nagyjából tízéves lehettem akkor. Meghalt egy Létay Ernő nevű képviselő, aki a kormánypártnak a képviselője volt, és – most úgy nevezik – időközi választást tartottak. Három párt indult: a MÉP, a Magyar Élet Pártja, ez volt a kormánypárt, Horthy Miklós pártja, a Kisgazda Párt, annak az elnöke Eckhardt Tibor volt – Horthy őt Brazíliába vagy Argentínába küldte ki – és a Nyilaskeresztes Párt, Szálasi Ferenc pártja (aki akkor éppen börtönben volt és Hubay Kálmán, szintén nyilas vezető vezette a választási hadjáratot). A kormánypárt képviselője egy zsákai földbirtokos volt, báró Vay Lászlónak hívták, Horthy miniszterelnökségi államtitkára, tehát egy befolyásos politikus volt, ő akart ott képviselő lenni. A Nyilaskeresztes Pártnak jelöltje Csuka Lajos volt. A Nyilaskeresztes Párt az egyetlen szervezett párt volt akkoriban. Apám a Kisgazda Pártot támogatta.

Anyám főzött a mi udvarunkon birkapörköltet a választásban résztvevő kisgazda hívőknek. Eckhardt Tibornak, aki a Kisgazda Pártnak volt akkor a vezéregyénisége anyám külön készített rántott húst, mert hogy a birkapörkölt, az egy paraszti étel... A többiek kint voltak az udvaron, apám csinált ott asztalokat, és ott főtt a birkapörkölt. Közben Eckhardt Tibort bevitték a házba, de ő megérezte a szagát a birkapörköltnek, aztán kiment hogy „mi van, ki akartok engem rekeszteni a birkapörkölt evésből?” Hát

éppen nem akartuk kirekeszteni, hanem ő volt a nagy ember! Aztán nekünk maradt meg a sok rántott hús, mert mindenki birkapörköltet evett.

Bakonszegen, a kormánypárt jelöltje győzött, báró Vay László lett az országgyűlési képviselő, a kormánypártnak a reprezentánsa. A Nyilas Párt jelöltje nem volt jelentős politikus egyébként a pártban, de mondjuk ott sok szavazatot kapott, mert ez egy nagyon szervezett párt volt. Tehát első lett báró Vay László, második a Csuka Lajos, a harmadiknak a nevére, a Független Kisgazdapárt képviselőjének a nevére már nem emlékszem. Tehát a birkapörkölt, úgy látszik, nem adott elég erőt a Kisgazda Pártnak. Emlékszem egy versikére, fűzfapoéták költötték: *„Éhes volt a Csuka koma, mandátumra vágyott,| fogta magát és bejárta szép Bihar országot,| de hiába beszélt annyit, mint láthatni nyomban,| Csuka koma hoppon maradt Biharnagybajomban.”*

Erdély visszakerülése

A következő érdekes, emlékezetes dolog számomra, amikor a Bécsi döntés értelmében Észak–Erdély visszakerült Magyarországhoz,³ hát akkor ugye... *Édes Erdély itt vagyunk,| érted élünk és halunk,| jön a szittyá fergeteg,| a rohanó sereg.* Akkor felvonultak a magyar csapatok, mert nem volt biztos, hogy a románokkal nem kerül sor háborúra. Úgy 800 ezer főnyi hadsereg felsorakozott Erdély határán, és Bakonszegben is voltak egységek, beszállásoltak hozzánk is katonákat. Berettyóújfaluban nagy katonai ezred volt, ott nagyon erős laktanyákat építettek Horthyék, mert akkor az volt a helyzet, hogy hazafias eszméket népszerűsítettek az egész országban. *„Nem, nem, soha!”*, ezt hirdették a feliratok. Apámat behívták katonának, minden olyan katonát behívtak, aki az első világháborúban részt vett, gondolva arra, hogy harcedzett katonákat küldenek a frontra. Bementünk a laktanyába apámhoz, és katonaruhában volt, és mondta, hogy „megyünk a frontra” Tehát ő el volt szánva, hogy itt háború lesz. De aztán nem került már sor erre a hadjáratra, mert közben – miután mind a két fél, Románia és Magyarország is beleegyezett abba, hogy ez a két ország döntsön – Olaszország és Németország a Bécsi döntés értelmében úgy határoztak, hogy Észak-Erdély visszakerül.

³ II. Bécsi döntés, 1940.

Iskola

Nehezen tanultam beszélni, gondolom, hogy keveset tudtak velem foglalkozni, mert el voltak foglalva a munkával. De aztán olvasni kezdtem meséket, meg mondott édesanyám meséket, és újságokat olvastam. Aztán később úgy vettem észre, hogy édesapámék féltek attól, hogy miután nagyon nehezen tanultam meg beszélni, baj lesz az iskolai tanulmányaimmal. De legnagyobb megdöbbenésükre egészen jól tanultam, nekem aztán sem az elemi iskolai tanulmányaimmal nem volt baj, sem a továbbiakban.

Szóval miután én eminens tanuló voltam meg szorgalmas diák is, ennek kapcsán a Szabó István nevű református lelkész azt mondta anyámnak:

- Németiné, ide figyeljen, taníttassa ezt a gyereket!
- Hogyan taníttatni? – mondja anyám. – Nincs nekünk erre pénzünk! Alig várjuk, hogy inasnak adjuk.
- Hát nagyon kár érte, nagyon szorgalmas gyerek – azt mondja, – nagyon értelmes gyerek, nagyon kár érte!

Mégis anyám azért tovább kérdezte:

- Hát mégis nagytiszteletű úr, mennyibe kerül ennek a gyereknek a taníttatása, ha mégis ráadnánk a fejünket?
- Kérem szépen, havonta 70–80 pengő.

Anyám meg néz:

- Nagytiszteletű úr, mi ha 30–40 pengőt keresünk itt egy hónapban, az egy nagy dolog! Hát hogyan gondolják ezt?
- Hát én csak mondtam...

Úgyhogy aztán el is temették ezt. Anyám azt mondta, hogy "legjobb lenne neked, fiam, cipésznek lenned". Hát én borzasztóan el voltam kenődve, hogy javítani ott a cipőket, hát az rettenetes! Még jobban elkezdtem tanulni.

Na, és aztán akkor jött egy érdekes eset, hogy visszakerült a Felvidék egy része és Kárpátalja egy része. Tehát a Felvidéken tulajdonképpen a német–olasz diktátum következtében kerültek vissza a magyarlakta részek, de Kárpátalját a magyarok

szállták meg.⁴ Horthy annak idején nagyon erős hadsereget épített, miután revizionista törekvéseik voltak.

És kellett az értelmiség, tehát akkor a kultuszkormányzat elhatározta, hogy egy országos tehetségmentő alapot hoz létre, és több száz gyereket tulajdonképpen állami segélyen fognak tanítani. Hát aztán valóban így is lett. Először a tanító mondta, hogy fogalmazzatok meg egy kedves háziállatokról egy fogalmazványt. Hárman pályáztunk, kettőt elfogadott a Tóth tanító úr. Én voltam az egyik, a másik egy Nagy Balázs nevű, az Aszalós Sándoréra azt mondta, hogy „nem fogadom el, ezt nem továbbítom, mert ez biztos bukásra van ítélve.” Úgyhogy aztán Hajdúnánásra kerültünk, egy vizsga volt ez tulajdonképpen, ahol sok mindent kérdeztek. Tulajdonképpen az értelmi képességeinkre voltak kíváncsiak. Egy kis mesét olvastak föl: *Száraz tónak nedves partján döglött béka kuruttyol,| hallgatja egy süket ember ki a vízbe' lubickol,| ejhaj denevér, bennünk van a kuttyavér.* Ebből kellett a rossz dolgokat leírni, sorba venni. Hogy száraz tónak nedves partja, ez értelmetlen. Döglött béka hogy kuruttyol?... satöbbi. Kiírtam ezeket a dolgokat én is meg a többi is. Más dolgok is voltak, csak hát arra már nem emlékszem, csak erre a versre. Föl is vettek mind a kettőnket: a Nagy Balázst Nagyszalontára irányították, engem a Hajdúnánási Református Gimnáziumba. Ez úgy'42-'43-ban volt.

Gimnázium Hajdúnánáson

Szóval a háború kellős közepén öt évet töltöttem még Hajdúnánáson a gimnáziumban. Nagyon jó alapokat teremtett ez nekem. Több száz éves volt, az 1600-as években alakult, tehát márkás gimnázium volt. Hát először nagyon nehezen tudtam felvenni a ritmust, de aztán jeles voltam végig ott is. A matematika nem ment jól, úgyhogy ebből az egy tárgyból voltam csak jó, az összes többiből aztán jeles voltam.

⁴ Az I. Bécsi döntés révén 1938-ban Magyarország, az I. világháborút lezáró trianoni béke által elvett területeiből visszakapott 11 927 km²-t, zömében Csehszlovákia déli részét (Felvidék), benne Kárpátalja déli részével (Ungvár, Munkács, Beregszász környéke). Az első bécsi döntés után kb. 4 hónappal, miután 1939. március 14-én a Tiso vezette Szlovákia önállóvá vált, és másnap Hitler bevonult Prágába (létrehozva a Cseh-Morva Protektorátust), Magyarország március 15-18 között megszállta Kárpátalja saját önállóságát március 14–15-én kikiáltó részét is.

Egy évben 50 pengőt kellett fizetni, na, az abban az időben egy fejőstehén ára volt. Egy pengő volt a napszám, egy pengő! Nagyon nehezen tudták kiköhögni ezt a szüleim. Emlékszem rá, hogy sokszor mondta a Dr. Tóth Lajos nevű igazgató, hogy „Laci, még mindig nem küldték édesanyádék a pénzt. Az internátusban nem tudunk veled foglalkozni, ha nem küldik a pénzt”. Én meg írtam kétségbeesetten, hogy küldjenek, aztán nagy nehezen küldtek minden évben, de kínkeserves volt...

Hajdúnánáson, ott arra emlékszem, hogy rengeteget fociztunk önfeledten. Nagyon könnyen ment a tanulás, egy órát, másfél órát kellett nekem foglalkozni tulajdonképpen, mert könnyen ment.

Bessenyei György

Bessenyei György Bakonszeg egy részén, Pusztakovácsiban élt. 21 évet töltött ott. Na, most Bakonszeg két kilométer hosszan terül el, és a keleti része Pusztakovácsi. Amikor II. József 1780-ban császár lett – őt kalapos királynak neveztük, mert a magyar alkotmányra nem tett esküt⁵ –, akkor Bessenyeit száműzték a birtokára, Pusztakovácsiba. Tarimenes utazásait is ott írta, sok jelentős művet Bakonszegen írt. Ott is halt meg, Bakonszegen temették el. Az ottani református lelkipásztor mondta el, amit az ottani egyházi iratok alapján kibányászott Bessenyei Györgyről. Pusztakovácsiban megkereste őt, egy híres-nevezetes költő, Csokonai Vitéz Mihály. Látogatóba jött, és egy kucsmás öregembert megszólított:

– Hé, bácsi! Messze van-e Pusztakovácsi?

Erre Bessenyei válaszolt neki:

– Menjen az úr szaporán, majd csak eléri talán!

Tehát ez a kucsmás öregember, ez Bessenyei volt. Csokonai hexameterben kérdezte, Bessenyei György pedig pentameterben válaszolt neki.

⁵ II. József 1780-ban lépett trónra, azonban saját elhatározásából lemondott a koronázásról és az ezzel járó eskütelről. Emiatt nevezte el Ányos Pál „kalapos királynak”, amely ragadványnév gyorsan elterjedté vált. A kalapos király mentesült minden kötöttségtől, amik elődei és a rendek egyezségeiből származtak: nem kellett garantálnia a rendi szervezetek, jogok megmaradását.

Aztán a XIX. század közepén síremléket emeltek neki. Mégpedig a Berettyó mellett, mert ő ott szeretett lenni a Berettyó mellett, nézte a tájat, ezért oda temették el. Mi, általános iskolás gyerekek minden évben kizarándokoltunk Bessenyei sírjához és elénekeltek a Szózatot vagy a Himnusz, így emlékeztünk erre a nagy egyéniségre.

Na, most Bessenyei György nem nősült meg, sokak szerint Mária Terézia magyar királynővel is jóban volt, de hát ez csak mendemonda. Talán ezért is száműzték őt. Mária Terézia sok hasznos intézkedést tett. Magyar testőrséget létesített Bécsben... számos intézkedést tett, és ebben Bessenyei őt elég jelentős mértékben befolyásolta. Az öreg emberektől hallottam, hogy miután nem volt neki gyereke, nem is nősült meg, ezért a gyerekeket odahívta magához, süttetett húst a szakácsnővel, és odaadta ezeknek a falusi gyerekeknek. Aztán, amikor gimnáziumba jártam a berettyóújfalui gimnáziumba, összegyűjtöttem ezeket a Bessenyei-emlékeket, és ennek hatására a Berettyóújfalui Református Gimnázium diákjai emléktáblát helyeztek el Bessenyei házára. Nagy eső volt, borzasztó nagy eső volt, emlékszem, amikor ez az ünnepség volt, és édesanyám vendégül látta az egész tanári kart. Aztán kimentünk a cserkész erdőhöz, mert a magyar cserkészeknek volt ott egy tisztása, ahol ünnepségeket tartottak, amíg meg nem szüntették a cserkészetet. Ott futballoztunk ennek az emlékére, meg istentiszteleten vettünk részt. Én összegyűjtöttem ezeket az emlékeket a nép ajkáról, és később aztán hallottam, amikor már én elmentem onnan, hogy egy emlékszobát is szerveztek a bakonszegiek Bessenyei emlékére. Érdekes talán ezeket megemlíteni, mert nagy csend van körülötte, pedig nagy szellem volt, és többet érdemelne.

„Front előtt, front után”

Azután 1944. március 18-án bejöttek a németek Magyarországra. Ez volt a híres megszállás, Horthy kiment Klessheimbe Hitlerhez, és ott eldöntötték tulajdonképpen, hogy Horthy marad, de erősen jobboldali irányzat lesz Magyarországon. Bejöttek a németek, és bennünket hazaküldtek az iskolából, március 19-én megszűnt az oktatás. Hazaküldtek, mert féltek, hogy szervezkednek a magyarok.

Tehát márciusban hazaérkeztem Bakonszegre, és egy pár nap múlva jött hozzánk a Braun nevű fakereskedő Berettyóújfaluból. Ez egy gazdag zsidó ember volt, és kérte

a szüleimet, hogy segítsék őt és a családját. Munkaszolgálatra hívták be, holnap kell bevonulni, és kérte hogy cukrot, élelmiszert, kenyeret... szóval ilyesmit vigyünk a családjának. Szükség lesz rá, mert ő bizonytalan időre fog eltávozni Berettyóújfaluból. Később édesanyám mondta nekem, hogy „bemegyünk fiam Berettyóújfaluba”. Cukrot vittünk – emlékezetem szerint – a Braun családnak. Számomra rendkívül megdöbbentő volt, hogy érezték a veszтüket. Később aztán az egész család elpusztult Auschwitzban, talán Auschwitzba vitték őket, vagy valamelyik haláltáborba. Ami megdöbbentő volt számomra: a család riadtsága. Ezek érezték a veszтüket! Próbáltak adni nekünk teát, de aztán édesanyámmal együtt eljöttünk onnan, mert úgy láttuk, hogy ez veszedelmes helyzet... És akkor egy megdöbbentő élményben volt részünk: a berettyóújfalui zsinagógába a német hadsereg katonái benzines hordókat vittek be. Édesanyám, aki református vallású, azt mondta, hogy megbünteti ezeket a Jóisten. Egész úton hazafelé gyalog mentünk, 8 kilométer, egész úton nem szóltunk egy szót sem egymáshoz. Annyira ledöbbsentett ez az eset... hogy egy templomba benzines hordókat vittek be. Nem tudtam, hogy miért vitt el akkor engem anyám. Hát a női ösztön, hogy a gyerek valami védettséget jelent! Ezt nem mondta ő, én csak később gondoltam erre. Ezért vitt engem el.

De a férfi, ez a fakereskedő megmaradt és hazajött aztán. Hazajött Berettyóújfaluba, apám találkozott is vele, utána is még jóban voltak, mert apám tartotta a szavát. És kérte tőle, mert apám volt az utolsó, aki még találkozott a családjával, hogy meséljen erről:

– Milyen volt a kislány?

– Mit meséljek?....

'44 szeptemberében a hajdúnánási Református Gimnáziumba vissza kellett mennünk, de aztán pár nap múlva hazaküldtek bennünket, mert a front megérkezett Magyarország területére, tehát akkor már a szovjet csapatok benyomultak... Hazamentünk, egy hatalmas vesszőkosárban vittük a cuccainkat, és nyolc kilométert kellett gyalogolni – hát szörnyű volt, mert még gyerek voltam, és nehéz volt. Aztán egy szekérre fölgyűltünk, és az hazahozott engem. Ott ért bennünket a szovjet megszállás. Battonyától Püspökladányon át Hajdúszoboszlóig egy óriási szovjet hadoszlop bekerítette, vagy bekeríteni akarta a magyar és a német hadsereg Észak–Erdélyben lévő csapatait. Óriási tankcsata bontakozott ki Hajdúszoboszló és

Debrecen között, és mi egy katlan közepében találtuk magunkat. Amikor elkezdtek bombázni Bakonszeget, mi egy tanyára menekültünk, de nem tudtuk, hogy merre van az ellenség, hiszen már majdnem körbevettek bennünket a szovjet csapatok. Egy Berettyóújfaluhoz közeli tanyára mentünk. Aztán, ahogy visszajöttünk a tanyáról Bakonszegbe, akkor már túlment a front rajtunk. Tehát a front bennünket nem ért a faluban, mert mi kimentünk erre a tanyára, de a falusiak elmesélése szerint, hát a szovjet katonák, akik éppen benyomultak, azok sajnos erőszakoskodtak nőkkel... satöbbi.

Ami még érdekes volt, hogy a német hadseregben, igen sok ukrán, úgynevezett vlaszovista – aztán később tudtam meg, hogy így hívják őket – volt. Tehát azok, akik az ukrán felszabadító hadsereg katonái voltak a német hadseregben. Ezek rettenetesen féltek, amikor hallották, hogy körben az ágyúk dörögnek, rettenetesen féltek a megtorlástól ezek a katonák.

Még amire emlékszem a második világháborúból, hogy voltak ezek az amerikai repülőgépek, az úgynevezett liberátorok. Ezek Nagyváradot és Debrecen, a közlekedési gócpontokat bombázták, és hallatlan lassan, mert persze óriási magasságból, jöttek. Persze a német vadászgépek sehol se voltak... És egyszer ledobtak a liberátorok egy üres benzines hordót, és azt néztük mi, gyerekek.

1944. szeptemberében a levante intézmény még működött, a levantéknek volt egy atlétikai találkozójuk Debrecenben. Először járási szinten tartották meg ezt az atlétikai versenyt, majd azután később ugye, megyei szinten, vagy inkább területi szinten. Az én korosztályomat nem vitték el, 15 éves voltam, a 16 éveseket már elvitték. Azután persze visszaszöktek. Amikor már körülzárták Bakonszeget, nekünk levantéknek még voltak feladataink. Óvóhelyet ástunk október 14-én – Horthy proklamációja október 15-én volt –, és tartottuk a kapcsolatot rádión a bezárt területen.

Na, most ezt a levante intézményt aztán nem lehetett fenntartani természetesen. A felszabadulás után, a front után, akkor az MHSZ (Magyar Honvédelmi Szövetség) vette át tulajdonképpen, nem azonos feladatokkal, de bizonyos lövészeti dolgokat lehetett ott tanulni. Vagy Partizán Szövetség volt ugye, korábban, rögtön a front után.

Hát ugye, mindenki partizán volt, nem voltak igazán partizánok, de igazolása sokaknak, nagyok sokaknak volt... Szóval... Úgyhogy ez a levante intézmény ilyen volt, ez egy érdekes képződmény volt.

Aztán érdekes volt a szüleimnek a viszonya ehhez a felszabaduláshoz. Ők mindig frontról beszéltek, hogy „a front előtt, meg a front után” – szóval nem érezték ezt ők felszabadulásnak. Mondtam nekik, „apám, hát ez felszabadulás tulajdonképpen, hogy a németektől megszabadulunk!” De ők mindig úgy mondták, hogy front előtt, front után.

Amikor a szovjet csapatok megszállták a községet, akkor a parasztok dühödten nekirohantak a földesúri kastélyoknak, mert kettő volt: az egyik egy vezérőrnagynak a rezidenciája volt, a másik pedig a Nadányiaknak a birtoka. Ott volt nekik nagybirtokuk valamikor, de hát dzsentrí szokás szerint tönkrementek. De valami kis dolog volt még, egy 100–150 holdas föld, azt próbálták fenntartani. Na, most az ingóságokat mind széthordták, én is vittem, de csak könyveket. Az *Új Idők*-nek összekötött példányait, Jókai összes műveiből valamennyit, ami megmaradt. A parasztok nem törődtek a könyvekkel, nem érdekelte őket, csak azok, amelyek bőrkötésben voltak, mert a bőr kellett nekik a talpaláshoz. Én elvittem sokat, de aztán visszavittem mind.

A földesurat Mezőtelegdi Miskolczi Józsefnek hívták, és emlékszem, amikor a szovjet csapatok már körülkerítették Bakonszeget, akkor a szeretőjével együtt mentek egy szekéren, mert a család a budapesti lakásába már előbb elment. Nem nagyon ismerték ott a parasztokat, nem nagyon álltak szóba velük, úgyhogy amikor visszajöttek, először hozzánk jöttek. Anyám mondta, hogy fiam, menjél a P. nénihez, hogy itt van a Miskolczi nagyságos úr. Elmentem és mondtam a P. néninek. Ő volt aztán később a Bessenyei emlékhely ápolója, ez a szabónő. Ő rögtön átjött és elvitte tőlünk, úgyhogy nálunk csak pár órát tartózkodtak. Tehát a földesúr a H. P-re szorult, mert hát ki volt fosztva, ablak nélkül... elvittek mindent. Később visszamentek a kastélyba, de majd amikor a szövetkezetesítés megtörtént, akkor aztán a kastélyból is kiebrudalták őket. Érdekes, hogy milyen emberei sorsok vannak.

Volt Bakonszeg mellett az a Dózsa erdő. Ezt a falusiak megrohanták és kivágták az erdőt, letarolták az egészet. Gondolom, a fára volt szükség...

Azután, amikor a németek kivonultak, és jöttek az oroszok, katonai közigazgatást vezettek be, volt egy katonai megbízott Bakonszegen három vagy négy hónapig, vagy talán több is, akinek az volt a feladata, hogy az iskolákat meg kell nyitni. Ez váratlanul érte az iskolákat, mert nem volt tüzelő például, úgyhogy fát kellett vágni. Nem volt se tanító, se tanítónéni... A tanító felesége például tartott is órákat, pedig nem volt képzett tanító. Katonai közigazgatást vezettek be, és ez 1945. április-május végéig fennmaradt.

És azután nemzeti bizottságok alakultak, és azok átvették az irányítást. Nagyon érdekes volt, mert ez a katonai megbízott nem ismerte a magyarországi viszonyokat, és mondja, hogy a pártok alakuljanak. Azt hitte, hogy itt voltak pártok. Magyarországon nem voltak pártok a felszabadulás előtt, nem voltak irodáik, hanem ezek választási pártok voltak. Választáskor jöttek, fűt-fát ígértek, hogy válasszák meg a képviselőiket. Mikor vége volt a képviselőválasztásnak, akkor visszamentek, és nem törődtek se az ígérettel, se a faluval. Meg aztán jöttek tolmáctisztek, és azoknak magyarázták el a helyzetet. Úgyhogy emlékszem rá, hogy apám fölíratta velük, hogy kell köszönni: *szpászibá* – köszönöm. *Drásztvujtye* – jó napot, *dászvidányjá* – viszontlátásra. S ezeket fölírta magának az öreg, s mondta. Az oroszok azt hitték, hogy az apám tud beszélni, pedig csak szavakat tudott.

A második világháború idején a bátyám Pesten volt villamoskalauz, és mint ilyet elvitték a ploiesti internálótáborba, Romániába. Nem tudom, hogy miért, mert nem volt katona, de nem törődtek akkor ezzel; a katonák elszöktek, kellett a létszám, és akkor a bátyámat elfogták és a hadifogoly transzporttal elvitték. Egy Gyetvai László nevű focistát – aki válogatott balszélső volt –, is elvittek Budapestről, mint a bátyámat. Münnich Ferenc akkoriban a Ferencvárosnak drukkolt. Ez a Münnich Spanyolországban harcolt a köztársaságiak oldalán, és azután ő lett a rendőrfőkapitány Pesten – később miniszterelnöke is volt a Forradalmi Munkás-

Paraszt Kormányának.⁶ Egy snejdig katonatiszt volt, szerette a nőket, és nagyon tisztességesnek mondható. Na, most ő interveniált a Gyetvai érdekében, aki meg tulajdonképpen kiválasztotta a bátyámat; együtt jöttek haza, egy dokumenttel egész Románián keresztül. Hol gyalog, hol szekérrrel, orosz teherautóval... szóval gyalog jöttek haza. Ki törődött azzal, hogy hogyan jönnek haza Románia túlsó végéről? Elengedték őket, és hazagyalogoltak hegyen–völgyön, mindenén keresztül. Szinte titkolni kellett Erdélyben, hogy ők magyarok, úgy féltek, mert a románok ferde szemmel néztek rájuk. Hazaért Bakonszegre, és bekopogtatott. Mi megrémültünk, hogy mi van, aztán kiderült, hogy a bátyám jött haza a fogságból.

Szükséget mi a második világháború alatt nem szenvedtünk, ugyanis a németeknek és a magyaroknak már nem volt idejük elvinni a termést. Abban az időben, 1944-ben nagyon jó termés volt Magyarországon, és ez volt az isteni szerencse, mert ez táplálni tudta a német hadsereget, a magyar hadsereget és a szovjet hadsereget is. Szóval ennek tudható be, hogy nem volt éhínség akkor Magyarországon emlékezetem szerint. De bőrből például hiány volt a háború alatt. Emlékszem, hogy a nővérem énekelte ezt a dalt sokszor: *Jaj, de jó a fatalpú cipő! Ezt hordja már minden pesti nő./ És ha nem lesz tüzelő, előkerül a cipő./ Jaj de jó a fatalpú cipő!* Hát ugye, a

⁶ Münnich Ferenc (1886-1967) politikus. Jogi doktorátust szerzett Kolozsváron 1910-ben. Az első világháborúban részt vett a galíciai offenzívában, majd 1915-ben orosz fogságba esett. 1917 májusában belépett az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártba, később az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt tomszki szervezetének lett a tagja. A hadifoglyokból internacionalista osztagokat szervezett, s azok egyik vezetőjeként részt vett az orosz polgárháborúban. 1918 novemberében hazatért, és a Kommunisták Magyarországi Pártjának alapító tagja lett. A Tanácsköztársaság alatt először a Hadügyi Népbiztosság Szervezési Osztályának vezetője, majd a 6. hadosztály politikai biztosa. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, ahol a Kun-frakcióhoz csatlakozott. 1922–1936 között a Szovjetunióban élt. Részt vett a spanyol polgárháborúban; a köztársaságiak veresége után Franciaországba emigrált, ahol internálótáborba került, de a szovjet diplomácia közbenjárására 1941-ben kiszabadult és a Szovjetunióba tért vissza. A német támadást követően partizánképző tiszt lett, harcolt Sztálingrádnál. 1942-1945-ig a moszkvai Állami Rádió Magyar Osztályának főszerkesztője; itt került kapcsolatba Rákosi Mátyással, Gerő Ernővel, Révai Józseffel és Vas Zoltánnal. 1945 szeptemberében hazatért Magyarországra, Pécs főispánjává nevezték ki.

1946 májusától 1949-ig Budapest rendőrfőkapitánya. 1949 és 1956 között diplomáciai szolgálatot teljesített: előbb Helsinkiben, majd Szófiában követ, 1954-1956-ig moszkvai nagykövet. 1956 október 27-től a Nagy Imre-kormány belügyminisztere. November 1-jén Kádár Jánossal együtt átállt a szovjetekhez, november 4-én a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány elnökhelyetteseként szovjet katonai géppel vitték Szolnokra. 1956. november 7-től a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztere 1957-ig. Részt vett a karhatalmi zászlóalj és a Munkásőrség megszervezésében. 1957–58-ban a Minisztertanács első elnökhelyettese, 1958–1961 között a Minisztertanács elnöke, majd 1961–1965 között államminiszter.

nőknek valamiben járni kellett. Eleinte még tetszett is nekik talán, de aztán leszoktak róla, mert ronda volt meg kopogott.

Még egy emlékem van nekem, ami egy borzasztó kellemetlen emlék. Egyszer megállott házuk előtt egy szovjet teherautó, és hát kérdezték, hogy önök-e a Németiek. Tudott magyarul beszélni, orosz tiszta volt, de úgy beszélt mint mi. Gondolom, hogy a szovjet csapatokkal jöttek ezek a magyar tolmáctisztek. És mondta: „Maga-e a Németi Gyula? Akkor öltözzön föl!” Azt hittük, hogy hadifogságba hurcolták, két napig nem tudtunk róla semmit, már azt hittük, hogy biztos elvitték hadifogolytáborba. Aztán kiderült, hogy az ideiglenes nemzetgyűlést hívták össze Debrecenben, és aktíváknak vitték azokat, akik az ellenzéki pártnak voltak a tagjai. És ugye, apám a Kisgazda Pártnak volt választások idején szervezője.

Aztán a második világháború után a pártok megkezdték a működésüket. A Magyar Kommunista Párt legelsőnek kezdte meg a működését. Főleg a Nyilas Pártból léptek át, de mások is léptek be a Magyar Kommunista Pártba. Apám kimaradt ebből, ő valahogy '19 után nagyon félt, hogy ne keveredjen bele semmibe, mert mi lesz, ha ezek visszajönnek. Szóval ő csak később, '47 körül lépett be a Szociáldemokrata Pártba, mert az már mégiscsak egy elfogadottabb párt volt. Volt még Nemzeti Parasztpárt is. Kérdeztem apámat, hogy „miért nem a Nemzeti Parasztpártba lép be maga?” És azt mondta, hogy „az egy értelmiségi párt, a parasztok inkább a Kisgazda Pártba lépnek be.” Azt mondja, hogy értelmiségi párt ez. Énnekem természetesen a Nemzeti Parasztpárt volt a kedvenc pártom, mint gyerekeknek.

Földosztás

A második világháború után a földosztásra emlékszem még, ami '45 áprilisában volt. Azt vettük észre, hogy a Nyilas Pártban szereplő vezetők, azok a Kommunista Párt aktivistái lettek – ez megdöbbenő volt számunkra –, és ezekből lettek a földbirtokrendező helyi megbízottak. Volt egy földrendezés bizottsági elnök, az intézte az egészet. Egyébként nagyon demokratikusan ment ez. Korábban egy tulajdonképpen illegális kommunistának tartott ember, egy szabómester mindig beszélt a földosztásról, de hülyének nézték szinte. És aztán ő előbb osztotta ki a földet, mint kellett volna. Aztán jóváhagyták, de rosszalták ezt az eljárását, mert a

szovjeteknek az volt az álláspontja, hogy a magyaroknak tisztességesen kell ezt elrendezni. Tehát előbb jogszabályt kell hozni... Hozott is egy jogszabályt Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amit aztán később – amikor feljöttek Pestre – iktattak törvénybe.

Bakonszegen kevés volt a föld, de a szomszédos községben, Nagyrábén sok volt, és akkor mi még onnan is kaptunk. Nagyon érdekes volt a parasztok félelme, hogy elfogadják, ne fogadják el.... – féltek az 1919-es Tanácsköztársaság emlékeitől. De persze szerettek volna földet, úgyhogy aztán rábeszélyték őket, elfogadták és aztán meg is művelték a földet. De én még olyat nem láttam, mint akkor ott... hogy emberek húzták az ekét! Szántottak, boronáltak emberi kézzel. Egy tehén húzta az ekét, és a paraszt is mellette volt, ő is húzta, és az asszony meg tartotta az ekét. Mert először a németek kezdtek rekvirálni, de azok keveset vittek el, a legjavát az oroszok vitték, főleg a lovakat, alig maradt valami igavonó állat egy pár helyen, főleg a szélső házaknál, amit nem vittek el. Úgyhogy inkább tehenekkel szántottak vagy kiscsikókkal, amik akkorára megnőttek, hogy be lehetett fogni őket.

Mi is kaptunk másfél hold földet, ez mind arra volt jó, hogy kukoricát termeltünk. Apám ásta föl az a nagy telket, egészen pontosan kapálta föl. Még minket is bevontak a munkálatokba, de aztán mi áprilisban már elmentünk Hajdúnánásra a Református Gimnáziumba tanulni.

Engem mint diákot bevontak a munkálatokba a földosztásnál is. Tulajdonképpen én írtam a diáktársaimmal együtt – egy pár diák volt még ott akkor Bakonszegen –, hogy ki mennyi földet kapott és hol. Még a dűlőkre is emlékszem, a dűlőnevekre... A földosztás iratait is én másoltam le nyáron, amikor otthon voltam, mert akkor még nem voltak ilyen modern eszközök, mint számítógép meg írógép, kézzel írták a dolgokat. És én emlékszem, hogy szépen lemásoltam ezeket, amikor nyáron otthon voltam.

Gimnáziumi évek

A második világháború befejezése Hajdúnánáson ért engem. '45 május 8., azt hiszem, hogy ez volt az a híres nap, amikor a kapituláció megtörtént. Óriási

örömmámor volt az internátusban, ahova egyébként korábban betelepítettek orosz katonákat is. Tehát mi csak egy részében voltunk a kollégiumunknak. Akkoriban nem volt akkor senki, aki eltartson bennünket, úgyhogy családokhoz vittek bennünket. Én egy Lázár István nevű ember családjához kerültem két diáktársammal együtt, azok vettek pártfogásba. Tulajdonképpen ebédet ott kaptunk meg száraz kosztot vacsorára és reggelire '45 tavaszán.

Le is tettük a vizsgát egészen jó eredménnyel, de az egy rossz év volt számunkra, mert kiestünk a gimnáziumi tantervből, ami elő volt írva a tanároknak. Hogy ne vesszen el sok ismeretanyag, amíg otthon voltunk, a református pap – aki jól tudott latinul – foglalkozott velünk, velem és a Nagy Balázs nevű barátommal.

Hajdúnánáson nagyon szigorú tanárok voltak, és olyan, hogy lemorzsolódás elleni harc, az olyat nem ismerték. Az majd csak a felszabadulás után volt jelszó, hogy harcolni kell, hogy ne morzsolódjanak le. Elsőben három osztály indult, másodikra már csak két osztály volt, az ötödik évfolyamra már csak egy osztály volt. Addig kiostálódtak. Szóval nem törődtek azzal, hogy nem tanult valaki.

Minden szombaton délután volt úgynevezett csendes óra, amikor Horkay László vallástanárral eljött az internátusba, és tanított minket imádkozni. Sorban kellett menni, és hangosan imádkozni. Voltak városi gyerekek, akiknek jobb szókincsük volt, és jól is imádkoztak, de miután én Bakonszegen éltem, nagyon csekély szókinccsem volt. Rám is sor került, és mondtam a Horkaynak:

- Tanár úr, én nem tudok, nem tudok imádkozni, nincs nekem szókinccsem erre!
 - De hogyhogy nem tudsz beszélni, hogyhogy nem tudsz imádkozni? Gondolj az Úr végtelen kegyelmére!
 - Tanár úr, én a végtelen kegyelmére gondolok, és mégsem jut eszembe semmi!
- És akkor adott egy vallásos énekeskönyvet, imádságos könyvet, hogy „ezt tanuld meg Lacikám, és mondd el szépen!” És aztán azt én meg is tanultam, és el is mondtam. Így próbálták nevelni... Szóval a Horkay László, az megtanított rá, hogy hogyan kell imádkozni. A fia, az Kárpátalján a református gyülekezetnek a püspöke volt.

Hajdúnánáson konfirmáltam. Emlékszem rá, hogy apámnak a ruhájában konfirmáltam, anyám elküldte a bátyámat, és elhozta apám sötétkék öltönyét, amit aztán természetesen vissza is vittek. Nekem nem volt egy saját szép ruhám.

Hajdúnánáson a front után Horkay lett az igazgató, pedig ő református hitoktató volt, de többi a tanár elment, ő meg ottmaradt.⁷ Mondta nekünk, mikor az internátusban voltunk, hogy „nem mehetek el, a híveimmel nekem osztozni kell az sorsukban.” Szóval érdekes, hogy a szovjetek parancsára ő lett az igazgató, ez is egy anakronizmus, ugye.

Új gimnázium, Berettyóújfalu

Aztán '47-ben átkerültem a berettyóújfalui Arany János Gimnáziumba, mert minek menjek Nánásra, amikor nyolc kilométerre van egy gimnázium. És ott népi kollégista lettem; ez egy kollégiumi szövetség volt, az úgynevezett NÉKOSZ. Ez egy autonóm szervezet volt, a Kommunista Párt és a Parasztpárt támogatta.⁸ Ez is egy jó

⁷ Horkay László (1905-1976) tanár, filozófus. A teológiát Sárospatakon végezte, majd Budapesten doktorált filozófiából és magyar–angol szakos tanári oklevelet nyert. 1927–29-ben Zürichben, Edinburgh-ban, Glasgowban és Tübingenben tanult ösztöndíjjal. A Hajdúnánási Református Gimnáziumnak 1932–47-ben hittantanára, 1944-től igazgatója volt. 1947-től 1968-ig, nyugdíjazásáig a Debreceni Református Gimnáziumban hittant, magyart és angolt tanított. Főbb művei: Böhm és a német idealizmus (Debrecen, 1938); Kant vallásos nézetei (Sárospatak, 1942); Hegel phaenomenológiája (Szeged, 1943); Magyar hegelianusok (Bp., 1971); A magyar nyelvű filozófia története a XVII. század kezdetétől a XIX. század végéig (Bp., 1974); Kant első magyar követői (Bp., 1974); Bevezetés a magyar filozófiai gondolkodás történetébe (Bp., 1977).

⁸ Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) a népi kollégiumi mozgalmat összefogó szervezet volt. 1946. július 16-án jött létre, 1949. július 10-én oszlatták fel, illetve olvasztották bele az állami diákotthoni rendszerbe.

A népi kollégiumi eszme az 1930-as években született meg a népi írók, falukutatók által feltárt szörnyű viszonyok hatására. A bentlakásos internátus létesítésével meg akarták teremteni a tanulás, az értelmiségivé válás esélyét a szegény sorsú, többnyire paraszti származású gyerekeknek. Az első népi kollégium 1939-ben alakult meg, Bolyai Kollégium néven (1942-től Györffy Kollégium a néprajzkutató Györffy István után). A háborút követően két népi kollégium működött: az újjáalakult Györffy Kollégium és a történészhallgatókat tömörítő Petőfi Sándor Kollégium. Ezek alapították 1946 júliusában a NÉKOSZ-t (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége). 1948-ra a 158 népi kollégium behálózta az egész országot, s körülbelül 9500 középiskolás és egyetemista számára nyújt életre szóló szakmai és közösségi tapasztalatot. Kialakul a kollégiumok sajátos rituáléja: a dalaik, mozgalmi és pedagógiai hagyományaik. Az egész korszakot jellemzi a NÉKOSZ-indulóból elhíresült szóösszetétel: *Fényes szelek*. Ilyen többé-kevésbé autonóm, nemzeti kötődésű kollégiumi rendszer sehol máshol nem alakult ki a szovjet blokkban.

A NÉKOSZ-t elsősorban a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt támogatta, és kezdettől fogva élvezte Rajk László belügyminiszter támogatását. Bukásához hozzájárult erős parasztpárti kötődése és a MADISZ-szal (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) való rivalizálása is. A végső csapást Rajk László és társainak letartóztatása jelentette (1949. május). 1949. július 10-ére, a NÉKOSZ megalakulásának harmadik

gimnázium volt remek igazgatóval, úgyhogy mindkét gimnáziumra szeretettel és tisztelettel gondolok. Kitűnő pedagógusok voltak, és ahogy a kalkulusokra visszagondolok, legfeljebb fél jegyet tévedtek. Ez ma is megszívlelendő lenne, hogy nem tettek különbséget semmilyen szempontból. Szóval ez ilyen szempontból a kálvinizmusnak a nyoma volt, hogy mindenképpen az igazságra törekedtek.

Ingyenes volt az ellátás, tehát nem kellett fizetni, de össze kellett tarhálni, össze kellett szedni valahogy az élelmiszert. Bakonszegre is elmentünk, az nyolc kilométerre van Berettyóújfalutól. Nálunk rengeteg bab volt a padláson, és szegény anyám évjáratokra osztotta, hogy '39, '40, '41... A legrégebbieket összeszedtük, zsákba tettük, és elvittük a kollégiumba. De nem csak tőlünk vittünk, hanem mástól is, szóval így tarháltuk össze az élelmiszer egy részét.

Egyszer mondta anyám, hogy jönni kellene kapálni. A kapálás, az nagyon kellemetlen munka, odasüt a nap a kukoricakapáláskor, és 40–50 fok van, megáll a levegő, nincs szél, szóval nagyon kellemetlen. Úgyhogy mindig kitaláltam dolgokat, hogy most matekdoli van vagy más dolog... Aztán elhívták anyámat egy értekezletre. Nagyon meg voltak velem elégedve. „Hát nem tudom, hogy miért hívtak engem, hát meg voltak veled elégedve – én azt hittem, hogy baj van veled!” Soha többet nem ment szülői értekezletre.

NÉKOSZ

Többé-kevésbé diákvezető voltam: diákszövetségi titkár, DISZ vezető, szóval funkcionárius is voltam ott. Nagyon jó kapcsolatom volt a tanári karral. Nagyon érdekes neve volt az igazgatónak, Sárdi János. Nagy erdélyi ember volt, szerelmetes, jó ember volt. Hihetetlen jó szervezőkészséggel rendelkezett. Tulajdonképpen két évet kaszárnnyába jártunk, ott helyezték el ezt a népi kollégiumot. És hát ott voltak kollégiumi estek... Na, most a kommunisták is meg a Nemzeti Parasztpárt, de főleg a kommunisták igyekeztek segíteni ezt a szervezetet, mert nekik tulajdonképpen nem volt tömegbázisuk, és szükségük volt arra, hogy egy tömeget tudjanak maguk mögött. Tulajdonképpen a Győrffy-kollégisták voltak azok,

évfordulójára összehívták a szövetség III. kongresszusát, ahol Horváth Márton, az MDP Politikai Bizottságának póttagja bejelentette a szervezet feloszlatását.

akik ezt a mozgalmat megszervezték. Az elnöke is, a főtitkára is kommunista volt, és abban az időben nagyon támogatták ezek a kommunista vezetők, és a Parasztpárt vezetői ezt a mozgalmat, és eljártak a kollégiumi estekre. Erdei Ferenc is volt nálunk, Veres Péter is volt nálunk, tehát nem derogált nekik ez a munka, vagy ennek a támogatása. Nagyon neves emberek járta oda akkoriban: Sinka István, aztán Szabó Pál, aki Bihar megyei volt, Biharugrán élt, és ő tulajdonképpen nem paraszt volt, hanem építőmunkás volt vagy építőmester. Ez egy nagyon érdekes társaság volt.

Előadásokat tartottak, mi hozzászoltunk, és keményen bíráltuk az akkori helyzetet. Egy honismereti tanfolyamra is neveztek engem, ez egy egyhónapos tanfolyam volt. Tulajdonképpen a népi íróknak a mintájára akarták ezt ők kialakítani. A honismereti tanfolyamot Márkus István vezette.⁹ Egy Kömlő nevű községben voltunk, különböző felvételi módszereket alkalmaztunk, aztán bizonyos szempontok szerint feldolgoztuk az anyagot. Aztán próbáltam én Bakonszegen ugyanezt megcsinálni. Elmentem az elemi iskolába és feltérképeztük, hogy mit reggeliztek, mit ebédelték, hányan vannak egy lakásban, hogy a nemzedékek hogyan élnek egymás mellett, szóval nagypapa, apa... Egy naiv felvételi eljárást folytatunk le, hangsúlyozni szeretném, a népi írók mintájára.

Azután mint népi kollegistákat, kivittek minket Jugoszláviába három hétre, mert akkor jóban voltunk Jugoszláviával, Tito akkor egy hős volt. A Zágráb és a Belgrád közötti vasútvonal építéséhez vittek ki minket. Meg kell mondani, hogy nagyon jó koszt volt, ugyanis az UNRRA¹⁰ – ez egy segélyszervezete volt Amerikának – ellátta ezeket a

⁹ Márkus István (1920-1997): szociológus, író. A negyvenes évek elejétől – Hajnal István tanítványként, Erdei Ferenc munkatársaként – falukutató. 1945-1947 között a Valóság szerkesztője, 1951-ig a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem oktatója. Az 1956-os forradalom alatti tevékenységéért 1958-ban tíz év börtönbüntetésre ítélték. 1961-es szabadulása óta faluszociológus, szociográfus. Hosszú pályája legnagyobb eredménye a magyar parasztság életében a második világháborút követően végbement változások nyomon követése és elméleti keretbe ágyazása.

Főbb művei: Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII-XVIII. században. 1943; Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században [Majlát Jolánnal], 1944; Kifelé a feudalizmusból, esszék, 1971; Nagykőrös. 1979; Az ismeretlen főszereplő, a szegényparasztság. 1991; Polgárosodó parasztság. A magyar társadalomfejlődés egy faluszociológus szemével. 1996.

¹⁰ Az ENSZ Segélyezési és Újjáépítési Hivatala. 1946-1949 között működött azzal a céllal, hogy tervezze, koordinálja és működtesse a háborús menekültek – illetve a háború sújtotta térségekben a polgári lakosság – segélyezését: élelemmel, ruházattal, lakhatási lehetőséggel, tüzelővel, orvosi és más alapvető szolgáltatásokkal való ellátását. Fennállása alatt az UNRRA több milliárd dollár rehabilitációs támogatást nyújtott – zömében a

brigádokat csokoládéval. Hát akkor az Magyarországon nagy dolog volt! Nem volt akkor semmi csokoládé, ilyesmi, az édesipar nagyon gyenge lábon állt. És énekeltük, emlékszem, hogy „*építsük a vasutat, Tito elvtárs utat mutat!*” Ilyen indulókat énekeltük, NÉKOSZ indulókat meg a spanyol polgárháború indulóit: „*Madrid határán...*” Tito is megjelent. Akkor még nem tudtuk azt, hogy 40 ezer magyart kiirtottak a partizánok. Akkor Tito még jóságos ember volt. Horvát származású volt, és tudott is egy pár szót magyarul: „köszönöm” meg „szervusztok”, meg ilyesmi. Kiderült, hogy Csepelen volt munkás, mert akkor Horvátország Magyarországhoz tartozott, és följártak Magyarországra, Budapestre dolgozni.

És még egy évben voltunk külföldön a nékoszistákkal, elvittek minket Berlinbe, egy ifjúsági konferenciára. Hát, kérem szépen, Berlin egy romváros volt, én még olyat életemben nem láttam. Budapest is romokban hevert, de '47-ben vagy '48-ban Berlin valami szörnyű volt. Minden egyes házat külön szétlőtték a szovjet csapatok! Fabarakokban laktunk. Budapest is nagyon rosszul nézett ki, de azért álltak a házak. Ott nem álltak a házak, nem voltak házak! De mi fiatalok voltunk, lelkesek voltunk, nem törődtünk a világgal, majd felépítjük valahogy. A koszt jó volt ott is.

'49-ben volt, a Világifjúsági Találkozó Magyarországon.¹¹ Tízezer nékoszista fölött Pestre. Itt volt a legkonszolidáltabb állapot akkor az összes népi demokratikus országok közül. Miután Magyarország mezőgazdasági ország volt, és szétosztották a földet a parasztnak, a parasztnak meg megművelték, viszonylagos jólét volt. Úgyhogy amikor Németországban például még jegyrendszer volt, Magyarországon már nem volt jegyrendszer. Aztán majd később bevezették, de akkor még nem volt. A Világifjúsági Találkozón mi voltunk a spanyolokkal, a köztársasági spanyolokhoz voltunk beosztva. És ide kötődik az egyik emlékem Rákosiról. Tartott akkor egy

második világháború sújtotta területeken – , és mintegy 8 millió menekültön segített. Megszűnése után feladatait az ENSZ különböző szervezetei, többek között a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet vette át.

¹¹ Világifjúsági Találkozó (közkeletű rövidítéssel VIT) a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség által szervezett baloldali ifjúsági világtalálkozó. Legelőször a II. világháború után, 1947-ben rendezték meg Prágában. Az 1949-es budapesti Világifjúsági Találkozón 82 országból 10 400-an vettek részt. A hidegháború ideje alatt a kommunista tábor egyik propagandaeszközeként használták fel a rendezvényt.

A Demokratikus Ifjúsági Világszövetség (DIVSZ) az ENSZ által is elismert ifjúsági szervezet. A második világháború után alakult, mint az Ifjúkommunisták Szövetségének jogutódja, de a hidegháború alatt csaknem minden nyugati szervezet kilépett belőle a szovjet befolyás miatt. 1989 és 1992 között, a Szovjetunió összeomlása után egy rövid időre válságba került, de túlélte, és jelenleg is aktív szervezet.

fogadást, amire a diákvezetők mentek el. Ott volt Rajk talán, Gerő biztosan és Kádár. Rákosi a Magyar Kommunista Pártnak a vezetője, vezéregyénisége volt. 16 évet élt fegyházban, és később a Szovjetunióval kicserélték magyar zászlók ellenében. Vas Zoltánt és Rákosit a Szovjetunióba engedték.

Ami nagyon meglepett engem, az Rákosinak a személye. Egy borzasztó alacsony, kövér, kopasz ember volt, elég csúnya. Tehát nem olyan, mint például Veres Péter vagy Erdei Ferenc, akik jóvágású emberek voltak és igaz hazafiak és parasztpártiak. Mi akkor legfeljebb németül gagyogtunk, ő meg több nyelven: olaszul tudott beszélni, angolul tudott beszélni, németül tudott beszélni, oroszul tudott beszélni – egy magas intellektus volt. Tehát ebből a csúnya emberből nagy műveltség áradt: Adyt idézett meg József Attilát. Kiemelkedett mondjuk a kommunista vezetők közül. Valahogy fel is néztünk rá, mert ez hihetetlen volt számunkra. Hát mi magyarul tudtunk, még magyarul se rendesen, ez az ember meg 16 év fegyház után...! Később derült ki, hogy ő tulajdonképpen a Keleti Akadémiát végezte.¹² Ez tudniillik kereskedelmi szakembereket nevelt ki; németül úgy kellett tudni, mint magyarul, de volt egy külön nyelv, angol is, tehát angolul is perfektül kellett beszélni, meg franciául is tudni kellett. Egyszer Sztálin megkérdezte tőle, honnan tud ilyen sok nyelvet. „Hát kérem, én a Keleti Akadémiát végeztem, ott németül meg angolul kellett tudni. Aztán maguk kiküldtek Olaszországba illegális munkára, ott meg kellett tanulnom olaszul. Amikor a Szovjetunióba kerültem, ott meg kellett tanulni oroszul, mert élni kellett.” Úgyhogy sokszor a tolmácsot félbeszakította, és ő jobban lefordította magyarra, vagy el tudta angolul magyarázni az angol diákoknak, diákvezetőknek.

Azután, '49-ben ezt a népi kollégiumi mozgalmat megszüntették; ezt a szuverén, autonóm szervezetet ők nem tudták elfogadni. Emlékszem rá, hogy Révai tartott egy nagy beszédet, és felrendeltek bennünket, a vezetőket – akkor éppen kollégiumi titkár voltam. Kétnapos értekezlet volt, fizette aztán ezt az iskola. Ott Révai tartott egy förtelmes beszédet, amiben olyasmiket mondott, hogy a népi kollegisták köldöknézéssel foglalkoztak, meg hogy elszakadtak a néptől. Természetesen ez nem

¹² Keleti Akadémia: 1874-ben Mária Terézia által alapított tanintézet Bécsben, mely a keleti államok diplomáciai ügyeinek ellátására képző felsőoktatási intézményként szolgált. Az intézetbe csak osztrák és magyar állampolgárokat vettek fel. Tantárgyak: jog- és államtudományok, diplomáciai államtörténet, nemzetközi jog, konzuljog, francia, olasz, arab, török és perzsa nyelv. 1920-ban Keleti Intézet néven beolvasztották a budapesti Közgazdasági Egyetembe.

volt igaz, ellenkezőleg, mi a néphez akartunk, mi a népről akartuk az igazat írni, de hát abban az időben ezt nem lehetett.

Egyetemi évek

'50-ben egyetemre kerültem, de azt is úgy, hogy én tulajdonképpen író, irodalmár vagy történelemtanár szerettem volna lenni, szóval a Bölcsészettudományi Karra jelentkeztem, de a Közgazdaságtani Egyetemre és a Kereskedelmi Főiskolára is, de azután jogra irányítottak. Pestre jelentkeztem, Szegedre küldtek. Akkor nem nagyon lehetett huzakodni, mert behívták katonának az embert, és két-három évig katonai szolgálatot kellett teljesíteni. Ehhez nem fűlött a fogam, megmondom őszintén. Úgyhogy ezt elfogadtam. Hát nagyon jól tették, így utólag bevallom, hogy nagyon szeretett szakma lett számomra a jogi munka.

Amikor az egyetemre jelentkeztem, akkor azt írtam be, hogy az apám téesztag. Igen ám, de azt hitték, hogy parasztok a szüleim, mert normálisan ez azt jelenti, de ugye, apám, az iparosember volt. Egy személyzetis, Hoffner nénike kinyomozta, hogy az apám nem igazi téesztag, mert nem paraszt. Úgyhogy gyanús lettem, ezért a Búza akadémikus, az akkori dékán behívott:

– Maga nem mondott igazat!

– Én az igazat mondtam, professzor úr, azt írtam, hogy téesztag. Nem azt kérdezték, hogy paraszt vagy munkás.

Rám nézett. Egy idős ember volt, Ferenc József időszakában lett még egyetemi tanár. És attól kezdve kedvence lettem ennek a Búza akadémikusnak. Leintette aztán, „ezzel ne törődjön, majd mi elrendezzük elvtársnő!” Na, aztán sose rendezték el. Azt csinálta a Búza, hogy írt a tanácselnöknek – Takács Andrásnak hívták, rendes ember volt –, és apámról csupa jót írt, úgyhogy aztán megmenekültem.

Kedvenc tanárom Pólay Elemér volt, egy híres romanista.¹³ Humanista volt. Azt sohasem mondta, hogy ez egy rossz dolgozat, hanem akkor nézzük meg, hogy mi itt

¹³ Pólay Elemér (1915-1988): jogász, jogtörténész, egyetemi tanár. A jogi doktorátust 1938-ban a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen szerezte meg. Kiváló tanulmányi eredményei miatt a Jogakadémia berlini ösztöndíjjal jutalmazta, ahol római jogot hallgatott. 1940-től Debrecenben ítélőtáblai jegyző, 1942-től debreceni királyi járásbíró, 1945-1949 között miskolci megyei bíró és tanácselnök volt. A római jog oktatásába 1945-ben a miskolci jogakadémián kapcsolódott be: megbízott tanszékvezetőként Miskolcon, egyetemi tanárként pedig

a lényeg. És akkor szétszedte, atomjaira szedte az embert. S akkor valahogy az ember rájött, hogy az tényleg így van. Nagyon lelkiismeretesen kérdezett, nem volt olyan, hogy vizsgán tévedett volna, hogy jó helyett középest adott. Azután később tanársegédjének fogadott, és vizsgáztattam is helyette. Előtte 200-250 vizsgát végig kellett hallgatnom, és amikor az utolsó ötvennél már egybe' volt az ítéletünk, akkor azt mondta:

– Na, Laci, akkor nekem most már nem muszáj itt lenni a vizsgákon, te is nyugodtan vizsgáztathatsz. Az ő módszerének az volt a lényege, hogy az egész anyagot végigkérdezte, tehát nem azt a három kérdést tette fel, amit kötelezően ki kellett adni, Hanem végigkérdezte az egészet az ajándékozástól kezdve az adásvételig, a tulajdoni viszonyoktól a dologi jogi viszonyokig, a kártérítés felelősséget... És én is ugyanígy csináltam. És akkor teljesen mindegy volt, hogy nálam vizsgáztak vagy nála, egyformán vizsgáztattunk. „Úgyis az egész anyagot végigkérdezték” – szóval ez a hír járta.

Hát voltak olyan tárgyak, hogy Szovjetunió és népi demokráciák alkotmányjoga, római jog, büntetőjog, szovjet polgári jog, szovjet büntetőjog, kolhozjog... borzalmas volt! Volt ez a szovjet polgári jog, Pólay tanította, de természetesen lepasszolta nekem ezt a tárgyat. De aztán jött '56 és akkor átvette egy Dezső Gyula nevű nyugalmazott professzor ennek az előadását.

Aztán egyszer mégis nekem kellett vizsgáztatnom belőle. Volt ott 20-25 egyetemi hallgató, és azokat így berendeltem. Besápadtak a gyerekek, akik jöttek: „Tanársegéd úr fog vizsgáztatni?” – mert tudták, hogy mi a Pólay módszerrel vizsgáztattunk. Hát ők erre nem készültek, ők halandzsára készültek. Döbbsen álltam, mert azok a hallgatók, akik nálam vagy Pólaynál egészen szépen szerepeltek, ebből a szovjet polgári jogból nem tudtak semmit. Teljesen más volt a szovjet polgári jog, mert például a válási oknak máshol alapos, indokolt oknak kellett lennie, hogy megromlott a viszony a házastársak között, és akkor lehetett felbontani a házasságot. A Szovjetunióban ez ugye, egy regisztráció volt: bementek egy hivatalba

Debrecenben működött. 1949-ben a szegedi egyetemre került: 1985-ig vezette a Római Jogi Tanszéket, 1955 és 1957 között az egyetem rektorhelyettese volt. Pályafutása alatt 7 monográfiát és mintegy 140 szakmai publikációt tett közzé magyar, német, francia, angol, spanyol, lengyel és török nyelven. 1984-ben megszervezte az első magyar római joggal foglalkozó nemzetközi kongresszust. Brósz Róberttel közös római jogi tankönyvén generációk nevelkedtek.

és regisztrálták, hogy elváltak. Ők ebből semmit se tudtak, nem készültek. Mondom: „Uraim, azt hiszem, hogy maguknak újra kell jönnie. Látom itt a polgári jogi eredményeiket, azok kiválóak, mind nálam, mind a Pólaynál remekül vizsgáztak. Hát ezt nem is értem, nem tanulták maguk ezt meg?” Lesütötték a szemüket... Mondtam nekik, „Jöjjenek vissza legközelebb! Én nem vizsgáztatom le magukat most. Nem írom be az elégtelent, mert itt valami defekt van.” És akkor kimegyek az előszobába, a Pólaynak volt egy szobája ott, és senki se volt már ott! Elsöpörtek, elmentek. Szép diákévek voltak ezek, de rettenetes volt maga az akkori légkör.

A jogtörténész professzoromat Bónis Györgynek hívták, világhírű jogtörténész volt,¹⁴ és megkérdeztem tőle:

– Professzor úr, mi kell ahhoz, hogy én jó egyetemi tanár legyek?

Azt mondja:

– Közepes ész és Sitzfleisch.

Tehát ülőhús, vagyis kőfenekűnek kell lenni. Akkor gondoltam, hogy rendben vagyunk. Én azt gondoltam, nem valami nagy ész vagy mit tudom én... szorgalom, szorgalom! Emlékszem rá, hogy jó professzoraim voltak. Pólay kitűnő elme volt, marxista gondolkodású, nagy szakember. Ő ezt a hegeli dialektikát, ezt nem politikai halandzsaként, hanem tényleg fölfogta. Mindig azt mondta nekem: „Laci, a jogot nem tanulva tanulhatjuk meg, a jogot művelődve tanulhatjuk meg.” Milyen okos volt, milyen szenzációsan okos! És amikor azt mondtam:

– Professzor úr, de hát ez annyira jó tanulmány!

– Laci, [De] Omnibus dubitandum est. Mindenben kételkedni kell.

¹⁴ Bónis György (1914-1985) jogász, jogtörténész. 1936-ban szerzett jogászdoktori diplomát a budapesti egyetem jogi karán, majd a londoni School of Economics and Political Sciences ösztöndíjasa volt. 1940-ben magyar alkotmánytörténetből a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen egyetemi magántanárrá habilitáltak. 1940-től 1947-ig volt a kolozsvári egyetem jogi karának egyetemi tanára. 1947-ben a hatóságok kiutasították Romániából. 1947-1957 között a Szegedi Tudományegyetem Magyar és Egyetemes Jogtörténet tanszékvezetője, egyetemi tanár. A szegedi egyetemen az 1956-os forradalom miatt számos hallgatót és oktatót elítéltek vagy elbocsájtottak, köztük Bónis Györgyöt is. 1957-ben Budapestre távozott, ahol a Fővárosi Levéltár munkatársa, majd osztályvezetője.

Nevéhez fűződik az első magyar büntetőjogi kodifikációs kísérlet (1712) felfedezése, a magyar hűbériség és rendiség nyugat-európai összefüggéseinek feltárása, a *ius commune* magyarországi és erdélyi történetének első német nyelven megjelent összefoglalása, valamint a magyar törvények kritikai kiadása. Jogtörténeti, történettudományi munkái mellett néprajztörténeti kutatásokkal is foglalkozott. Számos európai egyetemen és jogtörténeti konferencián tartott előadást, Cambridge-ben vendégprofesszor volt, az Európai Történettudományi Akadémia tagja.

Szóval ezt az örök kételkedést elhintette bennem. Volt még egy másik mondása, ami szintén nagyon okos volt. Azt mondja, „a középkori jogászoknak tudod mi volt az eskütétele? Az igazat nem hamisítom, a hamisat nem igazítom.”

Fociszeretet

Középiskolás voltam, amikor elkezdődött az Aranycsapat kora.¹⁵ Játszottam a berettyóújfalui Arany János Gimnázium csapatában. Akkor mindenki futballozott, és mindenki nagy akart lenni, még egyetemi éveim alatt is ez volt. Középiskolás koromban, akkor mezítlás bajnokságok voltak még. Mondjuk én vettem gumicipőt, de a zöme mezítlás játszott, még gumicipő se volt rajta. Adtak egy labdát, és semmi mást. Emlékszem, a polgári iskolának volt felszerelése, és az ottani gondnok volt az edzőnk. Nem volt az edzőnk tulajdonképpen, csak magyarázta, de nem értett hozzá, mi jobban értettünk. De azért jó volt, mert segített nekünk, adta a felszerelést. Hát nem sokra vittük – a KISOK volt ez, a középiskolások szövetségének sportegyesülete volt –, mindjárt a selejtezőben kiestünk, de azért nagyon jól játszottunk. Engem meg még egy társamat, a Dobos Pistát leigazolt a BUSE; engem mint kapust, mert akkor még nem volt cserelehetőség, és a kapusnak más posztot is be kellett töltenie.

Ma is föl tudom például sorolni az Aranycsapat tagjait: Grosics, Buzánszky, Lóránt, Lantos, Bozsik, Zakariás, Budai, Kocsis, Hidegkuti, Puskás, Czibor. Ma is tudom, persze akkor az volt a helyzet, hogy Sebes Gusztáv szövetségi kapitány nem változtatta gyakran a csapatot. Emlékszem rá, az Aranycsapat Moszkvába ment ki futballozni az oroszokkal, és Szegeden volt edzőmérkőzés. És akkor beszéltünk Puskással, persze tegeztük. Kérdeztem tőle a szünetben:

– Öcsi, a magyar válogatott mindenkit megver. Ez egy nagy dolog! Mi tesz titeket ilyen naggyá?

– Öregfiú – azt mondja – mi jól passzolunk, és berúgjuk a ziccert, érted? Ez a mottója ez egésznek!

¹⁵ Az *Aranycsapat* minden idők legjobb magyar futballválogatottjának közismert neve. Ez a csapat 1950-től 1956-ig játszott együtt.

Hát, azért más is volt... Vagányak voltak ezek. Mindnek megvolt a beceneve. Például a Grosics, az Gyuszi volt. A Buzánszky az Jenő volt, a Lóránt az Lóri volt, a Lantos az Misi volt, a Bozsik az Cucu volt, a Zakariás az Zaki volt, a Budai az Púpos, a Kocsis az Kocka, az Öcsi, Puskás Öcsi, a Hidegkuti az Öreg. Öreg volt a neve, mert a többiekhez képest öregebb volt. A Czibor meg Rongylábú.

Játszottam a SZEAC-ban is, a Szegedi Egyetemi Atlétikai Club-ban amatőr szinten, sőt a Szegedi Egyetem tanársegéd válogatottjában voltam középhátvéd játékos. Közepes képességű ember voltam, de megbízható, és érdekes módon csapatkapitánynak választottak. Mondtam, „gyerekek, miért választottatok csapatkapitánynak? Nem én vagyok a legjobb játékos.” Azt mondták: „Mert te vagy tárgyalóképes. Mi begorombulunk, szétrúgjuk a... meg káromkodunk.” És hallgattak rám. Még amikor följöttem Pestre, emlékszem rá, hogy mi szegedi diákok akkor is mentünk egy tornaterembe és fociztunk.

Bodolával, aki egy híres nagy labdarúgó volt, a Móricz Zsigmond körtéren találkoztam egy éjjel-nappaliban: „Dudus bácsi, hogyhogy itt jár maga egy éjjel-nappaliban?” – az egy gyenge vendéglátóhely volt. Elkísértem az öreget, hazáig kísértem. Nagyváradi emlékeiről beszélt a bácsi. Nagyon tudott futballozni, nagyon; volt edző is. Elmondta az életét.¹⁶

Ötvenes évek

'50-ben jött ez a rendszerváltozás, a megszigorítások időszaka, adóemelések, kolhozosítás, a mezőgazdasági szövetkezetek kényszerű alapítása. A szüleimre olyan hatalmas adót nyomtak, hogy az egzisztenciánk szétesett. Apám mondta a Braunnak, azt hitte apám szegény, hogy mint zsidó, az sokat tud tenni. Azt mondja: – Németi úr, egyet tehet, azonnal adja be iparigazolványát, az üzletet számolják föl, itt megszűnik a normális kereskedelmi élet.

¹⁶ Bodola Gyula (1912-1992): román és magyar válogatott labdarúgó, edző. Belsőcsatár és balösszekötő posztion szerepelt. 2008. november óta az ő nevét viseli a nagyváradi városi stadion.

Hazament apám, és mondta, hogy „felszámolunk mindent, az üzletet bezárjuk, a kerékgyártó műhelyt felszámoljuk.” Azután bognármesterként jelentkezett a szövetkezetbe, fel is vették, mert jó kerékgyártó mester volt. De ott tulajdonképpen nem lehetett sok mindent dolgozni apámnak, bevitték a szekereket, és a szekereket kellett javítgatni. Aztán kaszált is a drága, jó apám, alacsony ember volt, én pedig a marokszedője voltam. Majdnem ingyen dolgoztunk, szóval a munkaegység értéke nagyon csekély volt.

Hazamentem, mikor meghalt Sztálin 1953 márciusában. Kérdeztem apámékat:

- Hogy éltek át ezt a dolgot, hogy meghalt Sztálin?”
- Lehuntya szemét a szemét!
- No, apám – mondom –, az Isten áldja meg, ne mondjon ilyet!. Biztos maga már ezt elmondta sok helyen. Hát magát le fogják tartóztatni!
- Akkor is! Mindegy nekem. Azt hiszed, rosszabb nekem a börtönben, mint most itt? Képzeld el, ezt az elszántságot, ezt, hogy „jobb lesz nekem a börtönben, mint most!” Ezek sajnos elkeserítő emlékek.

Az apám veje is belépett a szövetkezetbe, mert a parasztokat is tönkretették. Belépett, és állatgondozó volt. A Nadányi családnak volt a birodalma ez a Bakonszeg, akik aztán dzsentriként tönkrementek. Visszajöttek Magyarországra, elfoglalták a házukat és éltek szegényen, kecskét tenyésztettek. Becsülendő tulajdonképpen, hogy dolgozó emberekké váltak, nem hagyták el magukat. Egyébként ez magyar viszonylatban egy igen jónevű gerelyvető bajnoknő volt ez a Nadányi Ágnes. És az övé volt a kecsketenyésztő telep; ami valamikor az ő birtoka volt, azt a szövetkezet elfoglalta, ő pedig külön, valami kis tanyán volt. Aztán egyszer a kecskét elvitték oda [a szövetkezet területére] itatni. Hát az én sógorom hagyta, hát miért ne, nem is merült föl a gondolatában, hogy ő most egy szörnyű bűnt követett el. És kérem szépen, kizárták a szövetkezetből ezt a Pénzes Lajost! Egyvalaki volt, aki ellene szólt: apám, aki nem fogadta el ezt. Ez akkor nagy szó volt.

Kérdezték apám vejét, hogy hát tulajdonképpen, miért engedte meg.

- Hát osztályharc van, Pénzes elvtárs!
- De az állatoknak inni kell!

Egy egyszerű parasztembernek több esze volt, mint a funkcionáriusoknak – ki is zárták. Aztán elment Tatabányára bányásznak. Szegény aztán meghalt, agyondolgozta magát. Vizesek voltak a bányák akkor is. De nagyon erős akaratú ember volt. Nagyon jó barátságban voltunk, egy nagyon rendes, állatszerető ember volt, pár évvel ezelőtt halt meg. Nagyon beteg volt, kórházba került, bementek hozzá, és kérdezte: „hogyan vannak a tyúk?” Halásztelken éltek, és a tyúkokra volt kíváncsi. Két nappal később már meghalt. Tehát az állatok... szóval a természethez való közelség volt ez. Én sokszor dolgoztam vele együtt, ő volt a kaszás, én meg a marokszedő vagy hónaljszedő. Általában úgy kaszálnak az emberek, hogy egy nagy soron, mondjuk 50 méteren végigmennek, aztán pihennek, visszajönnek és folytatják újból. Nem, ő körbe kaszált. Na, most ez borzasztó nehéz volt nekem is. Lusta volt visszamenni, szóval olyan erős volt, hogy tudott kaszálni körben. Apám is kaszált, mert ugye, nem tudtak neki adni kerékgyártó munkát, de ő okosan, szépen megfente a kaszát, szóval úgy szépen klasszikusan. De a sógorom más típusú ember volt.

Apám aztán Pestre ment el dolgozni – mert nem tudott megélni –, valahova a Kelenföldi fatelepre. Egyszer felkerestem őt, mint egyetemi hallgató. Olyan munkásszálláson volt, ahol ötvenen voltak egy teremben, és három emelet magasságú volt az ágy, nyomorult körülmények voltak. Pestről, mert ott még lehetett venni, vitte haza a kenyeret Bakonszegre úgy, hogy még nyolc kilométert gyalogolt a berettyóújfalui vasútállomásra. Kérdeztem apám:

- Hány százalékra teljesíti a normát?
- 102 százalékra.
- De hogyhogy 102 százalék? Miért nem 90 vagy 150?
- Nem szabad! Mert a 100 százalékot megfizetik, de ha az embere többet termel, akkor kifizetik ugyan néhány hónapra azt a többletteljesítményt, de utána felemelik a normát.

Emlékszem rá ma is még, egy hónapra 320 forint volt az ösztöndíj az első évben az egyetemen. Abból 240 forintot étkezési költségre, tehát ebédre és vacsorára be kellett fizetni. Tehát a 320 forintból tulajdonképpen a kétharmada rögtön elment az étkezésre. Az volt a szerencsém, hogy mielőtt az egyetemre kerültem volna, az előtt traktorista lettem, traktorosként dolgoztam a július–augusztusi időszakban, és akkor egy párszáz forintot kerestem. Hoffer traktorral szántottam éjszaka, nappal,

éjszaka... szóval állandóan, hogy minél többet keressek, ez volt a lényeg. Az volt az isteni szerencse, hogy nem nagyon volt eső, egyszer volt úgy talán, hogy be kellett menni a szénakazalba, akkor ott aludtam, de mindig kint aludtam a mezőn. Szóval pénzt kerestem, és valamikor '50-ben elmentem egyetemre; akkor pénteken még dolgoztam, szombaton felvettem a fizetést meg a jutalmat. 300 forint jutalmat kaptam, összesen valami 700 forintot, az valami óriási pénz volt akkor.

Aztán volt, amikor Rákosiék 20 százalékkal megemelték a bért és 50 százalékkal az árakat. Ez tulajdonképpen nagyon belejárt a bukásukba. Az életszínvonal katasztrofálisan csökkent! Bevezették a jegyrendszert... satöbbi, szóval szörnyű volt. Emlékszem rá, hogy tudomásul vettük ezt a dolgot, de hát rettenetes volt. Minekünk megemelték az ösztöndíjunk 420 forintra, de hát ez még akkor is rosszabb lett. Egy Molnár nevű egyetemi hallgató, mondta, hogy ez egy disznóság. Mondtam neki, hogy „ne beszéljél! Miért beszélsz?” – de csak beszélt, csak beszélt. Kizárták az ország összes egyetemről. (Azt hiszem, hogy három ilyen eset is volt, amikor mondvacsinált ügyekkel tulajdonképpen kizárták ezeket a gyerekeket.) Pedig igaza volt, teljesen igaza volt. Nekünk pedig, akik nem mertünk szólni, nekünk nem volt igazunk. Mindenesetre ő aztán elhelyezkedett, hegedült a Szegedi Nemzeti Színházban. Vaszy Viktor, ez egy híres nevezetes karnagy volt, és fölvette őt hegedűsként.

Nem kaptam támogatást a szüleimtől sem, ez '50-ben még rendben volt, mert kerestem is még, meg anyám is küldött még nagy csomagot. De '51-től már ő sem tudott küldeni. Tehát támogatás nélkül kellett élnünk. Kenyér se volt, kenyeret se lehetett kapni. Mert a kenyérjegyet a menzára kellett beadni. Amikor aztán Pólay Elemér demonstrátorként felvett engem a római jogi tanszékre, na, ezzel valamit javult a helyzet. Emlékezetem szerint ez 500 vagy 600 forint volt havonta. Ez óriási támogatás volt, de ezt már csak harmadévtől kaptam. Úgy volt először, hogy én kapom meg a Rákosi Mátyás ösztöndíjat, de aztán nem nekem adták; az 1200 forintot jelentett volna.

Amikor az egyetemre kerültem, az első évben a népi kollegistákat kihagyták a vezetőségekből – nem mondták, hogy azért, mert népi kollegista volt, azt nem merték mondani. De aztán másodévben már kiderült, hogy a népi kollegisták nagy része jól

tanult; akkor volt egy ilyen morál, hogy jól tanulni. A népi kollégiumok helyett diákszállókat szerveztek, ezzel sugallták, hogy ne politizáljunk.

A nép kollégiumnak vége volt. Nem is igényelte a hatalom, nem is támogatta, sőt felszámolta. Aztán próbálták ezt később föléleszteni Kádár korszakában, sőt határozatot is hoztak rá, de ezt már nem lehetett föléleszteni. Tudniillik egyetlen szocialista állam sem tűri el az autonóm szervezeteket. Rákosi olyasmit mondott, hogy a Szovjetunióban sincs népi kollégium, akkor nálunk minek legyen? – Ó, istenem, micsoda politikai bölcsesség!

Kitelepítés

Mielőtt a hortobágyi nagy internálótábort kiépítették, az előtt távoli vidékekre vittek kitelepítetteket.¹⁷ A szüleimnek akkoriban volt egy kocsmájuk, és hozzájuk is betelepítettek egy ilyen társaságot. Polgári, értelmiségi emberek, valamikor minisztériumi rangú tisztviselők voltak, vezető beosztásban dolgoztak. Minden pénz nélkül... szóval elvették a házukat, a lakásukat. Volt a szüleimnek egy nagy terme, ez volt a kocsmarész, amiben mulatoztak a legények, és oda telepítették őket. Persze akkor már megszűnt a kocsmarész is, mert olyan hatalmas adót vetettek ki, hogy az iparendély visszaadták. Egy kisfiú, egy kislány (vagy nem kislány, már 17 éves volt), ezeket ott el kellett volna tartani: egy férfit, egy nőt meg a gyerekeket. Mondták, hogy keressenek munkát, de az ottani parasztoknak se sok volt. Szóval nem tudtak azok napszámot fogadni, ott mindenki dolgozott, de pénze, az nem volt akkor még az embereknek. Nagyon keservesen éltek, anyámék segítették őket... Krumplit ettek.

¹⁷ A Rákosi-rendszerben a politikailag veszélyesnek minősített rétegek eltávolításának egyik módja a kitelepítés volt. Ez a lakosok vagyonának elkobzását, azok „kényszerlakhelyre” történő átköltöztetését és általában mezőgazdasági jellegű munkára kényszerítését jelentette. A kitelepítések többségét 1948 és 1953 között hajtották végre – többségükben bírósági ítéletek nélkül – olyan, a Horthy-rendszerben vagy még korábban született törvények és rendeletek alapján, melyek eredetileg csak háborús helyzetben, vagy szükségállapotban voltak alkalmazhatók.

A kitelepítések bevallott célja az osztályellenség (a kulákok, a korábbi nemesek, a politikai ellenzék és az önállóan gondolkodó értelmiség) elleni csapásmérés volt. A kitelepítettek embertelen körülmények között, közművek, szakszerű orvosi ellátás és fizetés nélkül éltek. A leginkább hírhedt a hortobágyi táborrendszer és a Mátrában a recski, büntető jellegű kényszerszermunkatábor volt. Az összes kitelepítés mintegy 100-300 000 embert érintett.

Megkérdeztem, mikor hazamentem:

– Mi van itt anyám?

Elmagyarázta nekem ezt a dolgot, és mondom:

– Hát hogyhogy? Szükség ez nekünk is!

– Mindegy, meg kell ezt csinálni.

Akkor a gyerekek eljöttek már otthonról, tehát ketten voltak édesanyám meg édesapám. Anyám adott nekik lisztet... Amikor megépítették a hortobágyi táborát, elvitték onnan őket.

A kislány 17 éves volt, én akkor 20-21 éves voltam. Szép kislány volt egyébként. És hát mondta:

– Hogy lehetne innen elmenni?

– Drága, hát sehogy se!

Azt gondolta, hogy én a joghallgató valami tótumfaktum vagyok. Szóval azért félelmetes dolog volt egy fillér nélkül így kizavarni őket. Ezek értelmiségi emberek voltak, hát ezek nem szoktak a mezei munkához. De meg kell őszintén mondani, hogy rendkívül fegyelmezetten viselték ezt a kitelepítést. Nagyon műveltek voltak természetesen. Emlékszem rá, hogy pár könyvet hoztak magukkal: Nyírő József, Tormay Cecil, meg Herczeg Ferenc. Nagyon hálásak voltak aztán, mert írtak anyáméknak, amikor elmentek '53 után. Írtak anyáméknak és hálálkodtak, pedig nem tudtak ők se nagyon segíteni.

1956

'56-ban már egyetemi tanársegéd voltam a Szegedi Jogi Karon, és diáktáborba vittek bennünket június-júliusban, már nem is tudom, hova. És Rákosi, még a központi vezetőségi ülés előtt, amikor leváltották őt, az előtt kiment ebbe a balatoni egyetemi táborba. Mi akkor már nagyon Rákosi-ellenesek voltunk, dúlt a harc akkor, hogy Rákosi menjen, vagy ne menjen. De akkor még ő volt főtitkár. Előtte Egerben mondott egy beszédet, ahol kijelentette, hogy Rajk elvtárs tulajdonképpen nem bűnös. Ez borzasztó kellemetlen volt számunkra, mert mi már tudtuk úgy '53 körül, hogy nem igaz, amit mondanak, de azért ez a beismerés ellenszenvessé tette Rákosit a szemünkben. És hát én is dühbe jöttem, fiatal voltam, pechemre, felszólaltam, és azt mondtam, hogy mégis felháborító, hogy egy politikai

bűncselekmény miatt halálos ítéletet szabtak ki. Rákosi ezen rettenetesen felbőszült, és beszélt összevissza. Mondjuk akkor már nem volt olyan nagy dolog őt megbírálni, mert akkor már látszott, hogy Rákosit leváltják.

Amikor kiment, megismert, hogy én voltam az, aki beszélt, és mondta hogy „maga nagyon rosszul beszélt!” És a nevem fel volt írva. Mondja nekem a vezetőm: „Laci, te mi a francnak beszéltél? Meg fog bukni! Mit kellett neked itt magadat exponálni?” Földühített. Rákosiról egy képem kialakult, és borzasztó mérges voltam magamra, hogy hittem ennek a pasinak! Pár nap múlva a központi vezetőség leváltotta Rákosit a főtitkári posztról. Akkor már nem az az elismert személyiség volt a szememben, hanem egy gyűlölt ember, aki okozta ezt a tragédiát. Hát persze mások is okozták ezt az egész sztálinizmust, más is bűnös ebben, de ő sok mindenkin túltett.

Az '56-os forradalom nagyon váratlanul ért minket. Annyira biztosnak tűnt a szocializmus helyzete, legalábbis mi, diákok meg fiatal emberek nem gondoltuk, hogy itt valami... Bár meg kell adnom, hogy én az irodalmi újságokat olvasgattam, tehát tulajdonképpen az akkori ellenzékkel egyetértettem, hogy ezt valóban jobbra kell tenni. Arra nem gondoltunk, hogy valahol a szerkezetben van a hiba, hogy valahol az eszmében kell keresni a hibát. Rám három eszmeáramlat hatott: az egyik a kálvinizmus, a másik a népi irodalom, a harmadik pedig a marxista filozófia. A marxista filozófia a teljes kidolgozatlanság állapotában volt akkor, meg ma is, de ez már nem érdekes. Úgyhogy az utolsó fázisban már úgy voltunk ezzel, hogy tulajdonképpen meg kell élni. Itt kell, most kell megélni, nem 500 év múlva, nem 50 év múlva, nem 30 év múlva. Ilyen fázisban ért bennünket a változás, tehát a forradalom szele.

Akkor már egyetemi tanársegéd voltam Pólay mellett. Atrocitásokra tulajdonképpen nem került sor Szegeden. Tehát nem úgy, mint Pesten, vagy mint Salgótarjánban, vagy mint Mosonmagyaróváron – és ezt egyedül és kizárólag Perbíró nevű professzoromnak köszönhetjük! Professzorom volt, munkajogot, mezőgazdasági jogot, kolhozjogot adott ő elő akkor, korábban a kereskedelem és váltójognak volt a professzora. Egy nagyon tisztességes ember volt, és őt választották a városi Nemzeti Tanácsnak az élére. Megmentette Szegedet, hogy nagyobb ramazuri ne legyen. Szegeden is volt felvonulás, egy nagy tömeg vonult '56-ban, október 25-én, ha jól

emlékszem. Tőlem körülbelül 20-25 méterre találtak el két vagy három embert; azt hiszem, egy halt meg a másik kettő csak megsebesült. Végighordozták a körutakon ezt az embert, úgyhogy parázs volt a hangulat, de Perbíró professzor a maga nyugodtságával – rendkívül jó ember volt – csillapította az indulatokat.

Mert én nem is tehettem '56-ban semmit, nem volt pofám beállni forradalmaskodni, mert párttag voltam. Gondoltam, hogy én ennek a pártnak voltam a tagja, hát ne én lépjek már föl ezzel szemben! Grafológiával foglalkoztam meg bírósági gyakorlattal. Emlékszem rá, hogy a könyvtárban én voltam az első és az utolsó. El voltam foglalva ezekkel a tudományos kérdésekkel, nem érdekelt ez a dolog.

Később a szovjetek is meghagyták, meg az állami karhatalmisták is meghagyták Perbírót egészen januárig ebben a posztban, tehát a Nemzeti Tanács elnökeként funkcionált egészen addig. Hanem eljött a megtorlásnak az időszaka '57 tavaszára, amikor is Perbíró professzort bíróság elé citálták. Előtte még januárban – sosem felejttem el – a tanszékén beszélgettünk vele több más társammal együtt. Mondom neki:

– Professzor úr, meg kéne most pattanni. Itt van Jugoszlávia, nyugodtan át lehet menni. – Akkor még szabad volt az átjárás, még talán nem is nagyon tiltották. Azt mondta Kádár, hogy „jó, menjenek el, aki el akar menni. Kevesebb lesz az ellenforradalmár!”

– Nem képzeled te, Laci! Hát hogy' gondolsz te olyat?

– Professzor úr! Itt van egy bolsevik magatartás, itt nem babra megy a játék, itt hatalomról van szó!

– Ó, vészjóslás ez! Nem komoly ez! Ki kell tartani, Laci! – azt mondta.

Na, aztán letartóztatták. Előtte egy újságcikk jelent meg ellene, és elkövettem azt a hibát – mint korábbi párttag –, hogy egy levelet intéztem a Városi Pártbizottsághoz, és tiltakoztam, hogy a Perbíró József professzorunkat elítéljék. Ez egy borzasztó nagy butaság volt részemről, a megtorlás engem is elérte, csak nem úgy, mint őt. Halálra akarták ítélni, aztán nagy nehezen életfogytiglant kapott, és '63-ban szabadult a börtönből. Természetesen elvesztette az egyetemi tanári állását is.

Én még három évig voltam a tanszéken, '59-ben jöttem el onnan. Volt egy határidő, amikor vissza lehetett jelentkezni a pártba. Ez valamikor '57. július 1-ig volt. Az utolsó előtti napon jelentkeztem – ez mondjuk egy kimódolt dolog volt részemről –, és nem igazoltak vissza. Az összegyűlési pártbizottság taggyűlésén két ember volt, aki mellettem szavazott, az egyik a bölcsészettudományi karon volt professzor, meg egy földrajz szakos tanár. Ez a két ember szólt mellettem, a többiek egyhangúlag elutasították a kérelmem. Csomó rágalmat is szórtak rám, és aztán el is kellett jönnöm az egyetemről.

Amikor a mezőgazdaság átszervezése elindult, akkor kellett mezőgazdasági ügyek referense az Igazságügyi Minisztériumba. Akkor mezőgazdasághoz nem értők voltak az Igazságügyi Minisztériumban, de tudták, hogy nagy átalakításra kerül sor, és legalább egy ember legyen, aki a mezőgazdasághoz ért. És valaki engem javasolt. Lejött akkor a törvényelőkészítő főosztály, meg a személyzeti főosztály vezetője, hogy kivizsgálják azokat a vádakat, amelyeket a pártbizottság közölt velük rólam. Ezek fűtyültek a megyei, a városi pártbizottságnak a vádjaira, és megkérdezték tőlem is, hogy mi az igazság. És akkor kiderült, hogy semmi komoly vétkem. Engem pedig fölvettek a mezőgazdaság referensének az Igazságügyi Minisztériumban. Nagy szeretettel fogadott mindenki, meg kell mondani. Hálásan gondolok rájuk.

Csak az volt a baj, hogy nem volt lakásom. Az egyetem rektorához fordultam, aki jogász professzor volt. Azt mondta, „Itt majd kapsz egy kétszobás lakást Szegeden, és azt elcseréled egy pestire, egy egyszobásra.” – és meg is szerezte a lakást az egyetem rektora. Azután ez a nagyhatalmú rektor a Magyar Jogász Szövetség elnöke lett. És úgy látszik, hogy lelkiismeret furdalása volt. Volt valami jelentéktelen funkcióm a Magyar Jogász Szövetségben, a mezőgazdasági szakosztálynak voltam a titkára. És egyszer kaptam egy levelet, hogy a Magyar Jogász Szövetség aranykoszorús jelvényével tüntettek ki. Hát ez ő volt! Mondtam is neki, amikor találkoztunk, mert ő adta át:

- Ez egy fájdalomdíj, professzor elvtárs?
- Mindig vacak voltál!

Budapest

A feleségemmel nagyon romantikus volt a megismerkedésünk. A tanszékünkhöz – ahol tanársegéd voltam – fordult a Védőnőképző Intézet igazgatója, hogy tartsunk előadást náluk jogi ismeretekből, és engem bízott meg a tanszékvezető professzorom. Előadást tartottam, és azután vizsgáztattam is őket. Nekem az volt az előadási szisztémám, hogy mondjuk az óra ötven percéből negyven percet tartottam az előadást, és tíz percben pedig összefoglaltam kétszer is a lényeges mozzanatokot. Ebből kitűnő jegyzeteket készítettek a védőnőképző iskola hallgatói. És az egyik hallgató volt a feleségem. Azután a Széchenyi téren találkoztunk vele, megszólított, de akkor ott volt vele egy kolleganője is, és beszélgettünk. Aztán mondta a kolléganője, hogy neki most dolga van, majd elment, és akkor mi ketten maradtunk. Akkor megvolt a nagy találkozás. És azután összejöttünk. De azért nagyon nehezen adtam rá a fejemet a nőülésre. Anyám szegény egy tanítónőt akart, hogy vegyek el. Bakonszegen tanított, szép nő volt, de hát más volt az érdeklődési körünk.

'59. május 19-én megházasodtunk. De nem együtt jöttünk el Szegedről, ő három hónappal később jött el, mert egy Zsombó nevű községben volt védőnő. Előbb meg kellett szerveznem, hogy Pesten lakásom legyen. Akkor borzasztó lakásínség volt, nem olyan, mint most: tömegszállások voltak, társbérletek sora volt, szörnyű állapotok voltak. És akkor én kaptam egy szoba-konyhás lakás – hú, az nagyszerű volt! Azután onnan tíz év múlva kerültem ide, a Fehérvári útra. Mindent szegény feleségemmel együtt kellett megteremtünk. Őneki volt valami bútorzata, de azt azután később, mint alkalmatlant kidobtuk. Abban is segítettek az Igazságügyi Minisztériumban, hogy ide föl tudtam költözni. Kérdeztem a gazdasági osztály vezetőjét:

– Hogy hozom el a feleségem bútorait Békéscsabáról?

– Nincs semmi gond, semmi akadály. Elmész a vasútállomásra, kibérelsz egy vagon, és Békéscsabáról fölhozzák ide, és kifizetjük.

Így kellett megszerveznem a fölköltözést. Szóval valami elképesztően nehéz volt.

A feleségem könyvszerető, művészettörténetet szerető ember volt. Menetközben végezte el a főiskolát, én segítettem neki a szakdolgozata elkészítésében. Eszes nő

volt egyébként, és szorgalmas is. Nagyon precíz is, és borzasztóan szerették a hallgatói. Úgy hogy minden évben osztályok jöttek és ünnepeltek itt nálunk.

Az Igazságügyi Minisztériumban töltött évek

Szóval az Igazságügyi Minisztériumba fölvettek engem. Nagyon érdekes volt a helyzet, mert én elmondtam, hogy engem nem igazoltak vissza a pártban. Elmondtam, hogy én pöttyös vagyok, tehát nem vagyok tiszta. Ezek megnézték a dolgokat, és azt mondták, hogy őket ez nem érdekli, föl fognak engem venni, és föl is vettek. Akkor jött a mezőgazdaság átszervezése. Dúlt a harc, hogy hogyan történjen meg ez az átszervezés. S emlékszem rá, hogy voltak valami tézisek orosz mintára, ahol az volt a lényeg, hogy úgy kell megoldani az átszervezést, hogy ne csökkenjen a termelés. Voltak a szektások, azok azt szerették volna, hogy ugyanúgy csináljuk, mint a kolhozban a Szovjetunióban. Na, de a Szovjetunióban többmillió ember meghalt éhínség és kínzások következtében! Tehát ezt nem lehetett, Kádárék ezt nem engedhették meg maguknak. Én az átszervezést nem támogattam, mint kis előadó. Sem a tárgyi, sem a személyi feltételek nem voltak meg: nem voltak egyetemest végzett emberek a szövetkezetekben, nem voltak modern traktorok, vetőgépek, kombájnok stb. És a lelkiállapota sem volt jó a magyar parasztságnak. Megalázták a népet '56-ban, és 3 évvel később egy új életformát kellett választani. Ez valami baromi nehéz volt!

Emlékszem rá, hogy ilyen aktívára engem is meghívtak, mint az Igazságügyi Miniszter törvényelőkészítő főosztálynak referensét, aki majd a jogalkotást fogja csinálni. Kádár körülbelül húsz méterre volt tőlem, és mondta Antosnak – az akkori pénzügyminiszternek, aki nagyon rendes és nagyon képzett ember volt –, odafordult Kádár, s azt mondta:

– Antos elvtárs, meg tudjuk mi ezt csinálni? Mert tudja, nekünk parancsunk van arra, hogy megcsináljuk ezt az átszervezést.

– Igen, de akkor a parasztot élni kell hagyni, hogy a termelés ne zuhanjon vissza. Mert ugye az ötvenes évek elején az volt a baj, hogy feltételek nélkül akarták az átszervezést megcsinálni. Nos, feltételek nélkül ez nem megy.

Tehát megvolt az átszervezés, de a jogi dolgokat, törvényeket, jogszabályokat, kormányrendeleteket, miniszteri rendeleteket ki kellett adni. Én a gyakorlati dolgokat

nagyjából ismertem, mert ott dolgoztam benne a szövetkezetben. A másik pedig a nemzetközi szakirodalomnak, a külföldi jogszabályoknak, szövetkezeti törvényeknek az áttanulmányozása. Kiadtuk a Mezőgazdasági Könyvtárnak, hogy a német, francia, dán mezőgazdasági jogszabályokat, alapszabályokat tessék lefordítani. Mindezt valami iszonyatos tempóban csináltuk meg. Borzasztó nehezen tudtam elviselni, hogy két-három nap alatt születik egy törvény, mert annak a fundamentuma nincs meg. A szektásoknak az volt az álláspontja, hogy megkopaszítani a parasztot, lehetetlenné kell tenni a parasztot, és akkor bemegy a szövetkezetbe. Na, de ha nem tud keresni, mert a munkaegységre nem fizettek semmit? Hiába volt 3 munkaegység, ha a munkaegység értéke, az 5 Ft volt, abból nem lehetett megélni! Úgyhogy azután azt csináltuk, hogy bevezettük a részes művelést, a százalékos művelést, előlegezést... stb. Hatalmas munkát végeztünk, és a szövetkezeti tagokat pedig megvédtük.

Mutattam is ezt a könyvet – *Tagsági vitás ügyek a gyakorlatban* – vastag könyv volt, azt nem akarták kiadni. Azt mondták:

– De hát Laci, mi nem azért hoztunk téged, hogy a szövetkezet ellen beszélj, hanem, azért hogy a szövetkezet mellett...

–Éppen ezt akarom én, éppen azt akarom: erősíteni ezt a dolgot.

És akkor nekifogtunk egy modern szövetkezet kiépítésének, nem olyat ugye, mint a Szovjetunióban a közös gazdaság, vagy ahogy a románok mondták: kollektív gazdaság. Magyarországon egy szövetkezeti gondolatot szeretett volna Erdei is korábban. Kérem szépen, ez lényegében sikerült. Bár „besepertük a falut”, ahogy én szoktam mondani. Tehát nem fizikai erőszakkal, de erőszakkal tulajdonképpen bekényszerítették. De az átszervezés után, – 1959-ben kezdődött és 61-ben befejeződött – ’67-ben már nem kellett búzát behozni Magyarországra. Tehát tulajdonképpen önellátó lett Magyarország. Addig sajnos nem volt önellátó.

Később ugye, a szövetkezeteknek megfelelő mintákat kellett kimunkálni, irányelveket, mintákat, alapszabálymintát, szervezeti működési szabályzat mintát, mindenféle mintákat, hogy el tudják a parasztok készíteni. 3100 szövetkezet volt akkor. Én csináltam ezeket a mintákat, amelyekkel ösztönöztem őket, hogy ezek alapján próbálják megoldani a termelést.

Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa

A Törvényelőkészítési Főosztályról pár év múlva a Földművelésügyi Minisztériumba kerültem, mert akkor ugye, már a TOT-nak a megalakításáról volt szó. Ez egy országos érdekképviselői szerv, egy óriási dolog volt – a Szovjetunióban nem volt ilyen, nyugaton nem volt ilyen. Most nekünk egy magyar megoldást kellett összeeszkábálni. Tehát szembementünk mindennel.

Egy szép dolog volt, az már egy emelkedett dolog volt, de azért ott is keményen meg kellett dolgozni. Nagyon nehéz volt, mert én hosszú időn keresztül jogászként gondolkodtam, tehát nem politikusként. De azután rájöttem arra, hogy ez nem megy. A szövetkezetekben bizonyos fontos kérdések köré csoportosítottuk a munkát. Például, hogy a szövetkezeti értelmiséget ki kell építeni, tehát a szakember hálózatot ki kell építeni, bevinni a szellemi tőkét a szövetkezetbe. Létre kell hozni egy agrárértelmiségi bázist: felsőszintű vezetők, középszintű vezetők és az alsóbb szintű vezetők, brigádvezetők. S ezt az egész masszát, tehát az egész értelmiségi kérdést, ezt nekünk nagyon alaposan meg kell erősítenünk. Amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése befejeződött, 8-900 ember volt, 1990-ben – mikor eljöttem én – 30 ezer volt az értelmiség létszáma.

A másik ilyen fontos gócpont volt, hogy a szövetkezeti tagoknak az élet- és munkakörülményeit javítsuk, tehát hagyjuk élni a szövetkezeti tagokat. Amikor felvettem a részes művelést, akkor mondták, hogy „jössz ezzel a feudális dologgal, hogy részes művelés, meg haszonbérlet...” S mondtam akkor nekik, hogy kétharmadát a szövetkezet kapja, egyharmadát a termelő. De ő tudja azt, hogy megkapja ezt a részt, azért fog dolgozni.

Voltak olyan viták a közgyűléseken, hogy az fantasztikus. A vita az nem rossz, a parasztokkal megbeszéltünk mindent. Emlékszem rá, hogy volt olyan időszak, amikor nem tudtam biztosan, hogy én túlélem-e. De akkor is meg kellett csinálni, el kellett mondani, hogy kérem, nincs más, nincs mese, ezt meg kell csinálni. Úgyhogy mi ronggyá szedtük a termelési tervet, hogy jöjjön be az a pénz, aminél tudunk fizetni. Meg temetkezési segílyt adtunk, szociális segílyt adtunk... stb.

Másik ilyen nagy dolog volt a nyugdíj. Parasztnak mikor volt nyugdíja Magyarországon? Bevezettük a nyugdíjrendszert. Mert ugye, a paraszt bevitte a földjét, egzisztenciájától megfosztották akkor, aki már élemedett korú volt, 70 éves korú volt – már miért ne adjunk neki valami járadékot, munkaképtelenségi járadékot, öregségi járadékot? '67-68-ban vezettük be ezt a mezőgazdasági nyugdíjrendszert, de korábban az öregségi, munkaképtelenségi járadékot már az átszervezés időszakában bevezettük. S emlékszem rá, kint voltam egy értekezleten, ahol mondta Fehér Lajos, az akkori miniszterelnök-helyettes:

- Nincsen szolgálati viszonya, hát nem fizettek járulékot!
- Dehogyan nem fizettünk, hát 70 Ft-ot adtak a búzáért mázsánként!

A paraszt, az rájött, hogy az nem érték, az akkori pénzben sem érték, nem lehetett a parasztot becsapni. Na elég az hozzá, hogy tehát a tagsági viszonyt erősítettük.

Na, azután volt egy másik kérdés, amit a mezőgazdaságban fontosnak éreztünk, az ellenőrzés kérdése. Magyarországon mi beseperjük a falut, bevittük a falut, de nem vittük be a szellemi értéket. Tehát vigyázni kellett arra, hogy ne tévedjenek el, hogy ne legyen hűtlen kezelés, ne legyen sikkasztás, ne legyen csalás. Ezért nagy ellenőrzési rendszert hoztunk létre a szövetkezeti mozgalomban. Revíziót, revizori irodákat hoztunk létre a területi szövetségek mellett. Tehát magyarul mondván, az ellenőrzésnek egy nagy rendszerét hoztuk létre, hogy ne tévedjenek el a mi embereink. A prevenció, a megelőzés volt fontos. Emlékszem rá, amikor fölvettem ez a kérdést, akkor azt mondták:

- Ide figyelj Laci, nem jog kell nekünk, hanem igazság!

Ilyen demagóg javaslatok voltak. Nem kérem, jog is kell, törvény is kell, törvényes rend is kell! Ez egy nagyon fontos dolog.

Azután átvizsgáltattuk a bűncselekmények helyzetét a szövetkezetekben. Kíváncsiak voltunk arra, hogy rosszabb a helyzet, vagy jobb a helyzet a szövetkezetben, mint az állami vállalatoknál és a népgazdaság más területein. Nagyon tudós társaságot hoztam össze, amelyik ezt megvizsgálta: kriminológusokat, bírót, ügyészeket. A valóságra voltunk kíváncsiak, a valóságnak az elemzésére. S ez kimutatta, hogy nem rosszabb a helyzet, de nem is jobb. Ezen megnyugodtunk, hogy sokkal kevesebb szellemi munícióval is tulajdonképpen egy normális helyzet alakult ki a

szövetkezetekben. Igaz, hogy a szövetkezetekben, falun egy olyan szilárd erkölcsi rend volt az átszervezés előtt is, hogy az fantasztikus.

A következő dolog pedig a szövetkezeti demokrácia. Ez túllépett a polgári demokrácia keretein. A mi embereinket választani kellett: elnököt, elnökhelyettest, vezetőségi tagokat, igazgatósági tagokat választani kellett. A vállalatvezetőket nem lehetett választani. Emlékszem rá, a demokráciát kérdését napirendre tűztük és a Politikai Bizottságig vittük, s a Politikai Bizottságban Kádár volt az, aki azt mondta, hogy talán érdemes lenne azon gondolkozni, hogy a vezetőket az állami vállalatoknál válasszák. Hát kérem szépen, ez nem történt meg, lebeszéltek ott a Kádárt a javaslatáról. Nem tudom, hogy meg lehet-e ezt most említeni, de ez így volt. Úgy hogy ez a helyzet volt, tehát ez a demokrácia kérdés, amit nagyon fontosnak tartok, nagyon lényegesnek.

Azután a másik fontos dolog volt a műszaki helyzet. Fokozatosan hoztuk be a nyugati ipari termékeket, amelyek előmozdították, hogy jó műszaki háttere legyen a mezőgazdasági szövetkezeteknek.

Azután megvizsgáltuk például a bürokrácia kérdését. Istenem, hát a bürokrácia abban az időben fele annyi volt, mint most! Ha egy egyesületnél az elnököt leváltották, lemondott vagy meghalt, valamikor elég volt az, hogy bejelentette az ember a bírósági nyilvántartásban, hogy új elnököt választottak. Ma négyoldalas nyomtatványt kell kitölteni, a bürokrácia nemhogy csökkent volna, hanem minden téren nőtt. És a bürokrácia bizony nem olcsó, ez drága mulatság. Tehát énnekem az a véleményem, hogy sok mindent abból az időszakból, a jót fel kellene most is használni. A rosszat el kell vetni, szóval nem szabad fenntartani, de a jót fel kellene használni. Még ma is megvan a szövetkezeti érdekképviselési rendszer.

Nekünk ki volt adva a TOT-ban, hogy legalább két napot vidéken kell tölteni a szövetkezetben, közgyűléseken, értekezleteken, szóval kinn kellett a gyakorlatban lenni. Nagyon érdekes élményeim vannak ebből. Például, amikor szintén ilyen esős idők voltak, és jön nekem az egyik szövetkezet elnöke:

– Laci nagy baj van! Nem mennek ki az emberek a napraforgót leszedni.

Nos, tudni kell, hogy a napraforgónak tányérja van, és hogyha az lerohad, akkor tönkremegy a napraforgó.

– Harmadáért nem szedik le!

Mondom:

– Akkor a feléért szedjék le. És akkor hoztunk egy új határozatot. Tehát engedték a parasztot keresni, hogy jövedelme legyen, hogy ne éhezzen.

Kimentem a szövetkezetbe, kérdezték:

– Mit tudok én tenni, hogy megszabaduljunk ettől a szövetkezettől?

– Semmit! Nem tud tenni semmit. Se Ön nem tud, sem én nem tudok.

Éjszaka végeztem tudományos munkát, nappal nem lehetett... Akkor jöttek az emberek vagy az elnököm:

– Hol van ez a Laci? Laci mér' nincs itten?

– Más kötelezettségeim is vannak, – mondtam – nemcsak arra várok, hogy te fogadjál.

A legszebb éveim ott voltak. Parasztokkal beszélgetni, a fájdalmukat átérezni, hogy bevitték a szövetkezetbe az addig önálló életet élő parasztembert. Nagy fájdalom volt ezt elviselni. Persze azután meg is tettem mindent értük. Apám meg anyám régen azt mondták, hogy „rendben van, hogy tanult ember vagy, de fizikai munkát kell végezned! Addig, amíg meg nem szerzed a diplomádat, fizikai munkát kell végezned!” Hát ugye azért az ember nem nagyon szeretett trógerolni. Aztán később jöttem rá, hogy milyen jó volt ez, mennyire megértettem aztán a fizikai munkásokat, a fizikai dolgozókat.

Volt egy tag, aki hozzávágott egy kerékpárt egy társához, és az meghalt, szóval nagyon szerencsétlen eset. Elítélték, pedig ő volt tulajdonképpen az áldozat, mert a másik okozta a veszekedést. De hát elítélték, azt hiszem felfüggesztve. Ságvári Magda volt akkor a kegyelmi osztály vezetője az Igazságügyi Minisztériumban. Mondtam egy munkatársamnak, hogy bemegyek ehhez az osztályvezetőhöz. Azt mondta, hogy „ne menjél be Laci, ne menjél, mert vonalas ez a nő, félre fogja érteni!”. Hát értse félre, ha félreérti! Bementem, nagyon kedvesen fogadott, leültetett, kávét hozatott, minden, szóval, mintha semmi sem történt volna. Elmondtam, hogy

mi a helyzet, hogy ez egy nagyon rendes munkaerő, most nagyon kellene neki a munka, keresni kell a családjának, és azután később visszamenne a börtönbe – ha van rá lehetőség. S eljárt az ügyeimben, eljárt, pedig semmi kapcsolatom nem volt vele!

El kellett menni sok ügyben, szerződés ügyekben is eljártam. Emlékszem rá, hogy nagy harcokat vívtam a szövetkezetben. A szövetkezetben kezdetben, amikor odakerültem, akkor nagyon nagy volt a rendetlenség. Azután én bevezettem, hogy a szerződésnek van egy lejárat ideje, szóval tessék azt végig figyelemmel kísérni, és betartani őket. Volt olyan is, hogy nem találtuk meg azt az iratot, elmarasztaltak. Istenem, kellemetlen dolgok is voltak.

Csak hát az volt a kár, hogy a feleségem itt élt Pesten, én meg néha lent vidéken... De olyan kedves volt, meglátogatott többször is. Kordéval kimentünk a határba...

Nagyon jó, hogy volt saját kocsim, és megmenekültem attól, hogy iszákossá váljak, mert saját kocsival jártam. Volt, hogy Zalaegerszegre lementem reggel, este visszajöttem, éjszaka már itthon voltam, akkor következő nap már bent voltam a hivatalban.

Külföldi tapasztalatok

Voltam kint külföldön is, számos helyen tanulmányoztuk a szövetkezeti mozgalmat. Emlékszem rá, hogy a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségébe bejelentkeztünk, és akkor mondták, hogy maguk kolhozok. Mondtuk, hogy nem, és dokumentumokkal, angol nyelvű dokumentumokkal igazoltuk, hogy mi valódi szövetkezet vagyunk. Tehát nem a közös gazdaság, ami a Szovjetunióban van, hanem ez mezőgazdasági szövetkezet.

Különböző útjaim voltak. Például Egyiptomban. Egyiptomban valami mérhetetlen szegénység és a mérhetetlen gazdagság a jellemző. Ott olyan elképesztő szegénység van, hogy azt nem lehet leírni. S mondom a partneremnek, a [egyiptomi] szövetkezeti szövetség alelnökének, hogy „az egyiptomi értelmiségnek nincs lelkiismeret-furdalása, hogy ilyen szegénység van Egyiptomban?” Azt mondja, „nincs, minek született szegénynek?” Borzasztó, ez volt a magyarázata! Nem élte át saját

népe nehézségeit, gondjait, problémáit. Mindig eszembe jutottak a népi írók, hogy fölemelték a szavukat. Azután volt egy érdekes eset, hogy elvittek bennünket egy mezőgazdasági továbbképző iskolába, ahol traktorosokat képeztek ki. Mondtam, hogy milyen szellemesek ezek a képek meg ezek a fényképek. Azt mondta, „muszáj nagyon látványossá tenni az oktatást, mert ezek analfabéták.” Aztán a Nílus deltáján hajókáztunk. Előzőleg bemutatták Kairóban a múzeumot, hogy milyenek voltak a mezőgazdasági eszközök kb. 3000 évvel ezelőtt. Aztán a deltán mentünk, és ugyanaz volt, a vizet a lóval forgatták bele a földekbe! 3000 évig nem moccant a technika.

Azután Cipruson Makarios elnökkel találkoztunk akkor, amikor a török csapatok szálltak partra [1974-ben]. Mert függetlenséget akartak a görög nemzetiségű lakók, mert ugye, Ciprus 83%-a görög és 17%-a török lakosság. Most is megosztott Ciprus. Na, most akkor nagy zavarban volt a magyar vezetés, hogy kit küldjön ki oda. Mert a törökökkel sem akartunk rosszban lenni, hiszen Rákóczi emlékek, Rodostó... szóval a törökökben úgy élt, hogy ők segítettek a magyaroknak. Ezért küldtek ki engem, egy kis jelentéktelen munkatársat.

Emlékszem rá, hogy menekültekhez vittek bennünket, akik a török megszállás alatti területről jöttek át a görög lakta területekre. S akkor megkínáltak bennünket egy szem szilvával – nekem még ajándék nem esett olyan jól, mint akkor az. Beszélnek itt az ENSZ-ről, hát tehetetlenek ezek! Kérdeztem a szövetség vezetőjétől, hogy mit tudnak itt tenni. Azt mondta: „Felvirágoztatjuk Ciprust!” És tényleg felvirágoztatták, nagyon ügyes bankáraik voltak.

Makarios egy érsek volt, köztársasági elnöke, elfogadott vezetője volt Ciprusnak. Kérdeztem tőle:

– Mi az ön ars poeticája?

– Ars poéticám az, hogy középen lenni Szovjetunió és Amerika között. Uram, középen lenni!

El akarták fogni a törökök Makariost, aki mindig megszökött, és bújtatták sokfelé. Nicosia, Ciprus fővárosa is megosztott volt, egyik rész a török rész, a másik, a nagyobbik az görög rész. Mondták, hogy „el ne menjen arra az oldalra, az már török rész.” Elvittek egy esküvőre is; nagyon érdekes volt, ugyanolyan tisztaszoba volt

náluk, mint Magyarországon nálunk. A parasztok, úgy látszik, hogy azonos módon gondolkoznak.

Szíriában teljesen más világ volt. Ott kaptam egy a cigarettás dobozt. Asszád szíriai elnök nagyon kedves ember volt. Ezerszemélyes fogadást rendezett képzelje, ezer személyest! Egyetlen embert ismert Magyarországról: Kádárt. „Hogy van Kádár?” – mondta. Elmentünk egy farmerhez, aki 3-4 mázsát termelt holdanként vagy hektáranként. Mondtuk, hogy nálunk 4 tonnát. Mosolygott, nem hitt nekünk...

Franciaországban a Parasztszövetségnek voltunk a vendégei, hát ott nincsenek szövetkezetek, ellenben Olaszországban vannak szövetkezetek, mezőgazdasági szövetkezetek. Kereskedelmi szövetkezetek persze vannak már Franciaországban is. Franciaországban az volt a helyzet, hogy a francia Parasztszövetségben a földbirtokosok is benne vannak. Egy fiatalember járt is tőlük Magyarországon, azt hiszem, a balatonboglári állami gazdaságban volt továbbképzésen tanulni a nagyüzemi termelést, ő fogadott minket. Magyarul tudott beszélni, nem teljesen, de úgy meg tudta magát értetni. Hát gazdag ember volt, a villájában négy kocsi állt, bevitt bennünket Párizs legelőkelőbb éttermébe. Nem is tudom mennyit fizetett. Azt kérdezte:

- Miért jöttetek ide?
- A fejlett francia mezőgazdaságot tanulmányozni.
- Ugyan már! Nálatok hatalmas, nagy területű termelés folyik Százhektáros parcellák, úgylátszik...

Az első francia élményem az volt, hogy megérkeztünk Franciaországba, Párizsba. Párizs, az álmváros! Ballagtam éppen valahol a Szajna felé, úgylátszik ami rögtön megérintett bennünket, az a Lafayette áruház mérete volt. Eltévedtem benne. Olyan mérhetetlen gazdag kínálat volt, az akkori sivár magyar viszonyokhoz képest, hogy az fantasztikus. És ott álltam, megfordultam és „Úristen, hát miben nőttünk föl?”

Olaszországban borzasztóan erős volt akkor a kommunista párt, 33% szavazott a kommunistákra. Ott szövetkezetek is vannak, ezeknek voltunk a vendégei. Éppen volt egy kongresszusuk, és arra hívtak bennünket meg. Nagyon érdekes volt, hát nem olyan, mint nálunk, lazák az olaszok, mint a parti homok. A kétszáz delegáltból

százötven olvasott újságot; ez nálunk elképzelhetetlen lett volna. Egyszer fölkelünk korán, és a Forumot megnéztük. Ott diáklányokkal beszélgettünk, akik az Olasz Kommunista Párt ifjúsági tagozatának voltak a tagjai. Zenekonzervatoristák voltak. Az Unità-t terjesztették, az Olasz Kommunista Párt lapját. Hát mondtam, ez nagyon szép dolog. Azt mondták, „Ó, hát ez semmi, még Berlinguer elvtárs is, az Olasz Kommunista Párt főtitkára maga is újságot árul itt a meghatározott időpontokban!” Hát ez nálunk elképzelhetetlen lett volna, hogy Kádár lejön újságot árulni. Ők annyira a néppel közeli kapcsolatban vannak, hogy ez volt a nyitja a párt sikerének. Azután kérdeztem, „az alapszervezetekben hol folyik az élet? Mert Berlinguer fogadott bennünket egy félórára. És azt mondta, hogy a kocsmákban, vendéglőkben, nem pártházakban.

Szóval a nyugati világban teljesen ellentétes... Például a hollandok, ott azután valami fantasztikus gazdaság van. Be lehet látni a házakba, a szobákba. Mondjuk tényleg szépek is, meg lehet nézni, be lehet látni, magas kultúra van. Szóval, azért mondom, hogy olyan érdekes világ tárult a szemünk elé, amikor láttuk a világot, mindenütt volt tapasztalni való. Egyedül Bulgáriában volt az, hogy na, ezt nem szabad csinálni. Ők nagy kombinátokat csináltak, 30-40 ezer hektáros területeket. Hát ez egy örülség, Ezt nem lehet áttekinteni...

Sajnos nem tanultam meg igazán jól beszélni idegen nyelveket. Ez egy gyenge pontja volt a szövetkezeti mozgalomnak is. Próbáltunk, ingyen nyelvkurzusokat... Nem sikerült.

A pálya összegzése

Azután igazgatási ügyekkel is foglalkoztam. Nálam rend volt, tehát az aktákat például el kellett intézni ott bent. Kigyűjtettem egy adminisztrátorral, hogy ki mennyire végezte el a munkáját, vannak-e elintézetlen ügyek, akták. Két embernél nem volt probléma, az egyik a jogász kollégám, a másik pedig én voltam. A munkatársaimnak a nevelése is fontos volt számomra. A munkatársaimmal úgy foglalkoztam, hogy mindenkit egyéniségének megfelelő beosztásba helyeztem. Volt, aki elméletileg volt jól képzett, volt, aki gyakorlatban volt otthon. Én ezt kihasználtam, és úgy osztottam be őket. Szigorú fegyelmet, szigorú rendet tartottam. Ez nem volt mindig ünnepi mise, szóval hogy mondjam, ez egy kemény dolog volt. De hát másképpen nem lehet

vezetőnek lenni. Szóval nem voltam az a *laissez-faire* vezető, a mindenre rábólintó vezető, hanem én egy demokratikus vezető voltam. Ez azt jelenti, hogy minden témát megbeszéltem a kollégáimmal. Minden hétfőn volt értekezlet, mindent megbeszéltünk; mikor megállapodtunk, akkor kiosztottuk a feladatot, és a legközelebbi héten mindenki beszámolt. Mindenki konkrét feladatot kapott. Ez a szoros és kemény munka persze nem mindenkinek ízllett. Az elnököm hála a jóistennek, engedett dolgozni, a legnagyobb, amit tehetett velem, hogy engedett dolgozni.

'67-ben kaptam meg a „Munka Érdemrend” ezüst fokozatát, a TOT-nak a megszervezése miatt. Én voltam az alapszabálynak kimunkálója. Engem az elnök nem szeretett, de becsült, nem engedett hozzám nyúlni. Igaz, hogy vagabund gyerek voltam, szóval nem voltam az a sarkos koma, tanulmányoztam a nemzetközi gyakorlatot is.

Elhatároztuk valamikor '87-ben, vagy '88-ban, hogy a gyenge adottságú szövetkezetekben tulajdonképpen vissza kell adni a parasztoknak a földet. Az elnök mondta, hogy nézzük meg ezt a kérdést, hogy össze lehet-e hozni? És a szövetkezetek nem bomlottak meg! Én azt gondoltam, hogy az emberek pánikszerűen kivonulnak a szövetkezetekből, és nem történt ez meg, mi nem tudtuk azt megoldani, hogy legalább a gyenge szövetkezetekkel ne kelljen bajlódniuk, mert azok állami szubvenciót igényeltek.

Rögtön a rendszerváltáskor nyugdíjaztak is. Mikor eljöttem a TOT-tól, akkor 30 ezer felsőfokú végzettségű szakember volt a termelőszövetkezetben. Műszaki állapota a szövetkezeti mozgalomnak javult, abban az időben John Deere traktorokat – ez egy kitűnő, amerikai traktor – használtak. Addig Magyarországon csak Hoffer traktorok voltak, ezek a csúnya, nagykörmű, vaskörmű traktorok. Tehát a traktorállományt, a műszaki hátteret megteremtettük a mezőgazdaságban.

Mindenesetre az kétségtelen, hogy még mindig 800 szövetkezet van az országban. Nagy Imre időszakában szétszórta a szél a szövetkezeti mozgalmat, pedig akkor csak 17 vagy 18 % volt átszervezve. '61-ben pedig 90%-os volt. Mindig fölteszik ezt

a kérdést, hogy hogyan ért el ilyen nagy eredményeket a szövetkezeti mozgalom... Tulajdonképpen ma se támadják igazán a Kádár-féle mezőgazdaságot.

Család

A szüleim 1959-ig éltek Bakonszegen, akkor költöztek Halásztelekre. Apám a Halásztelki Műbútorasztalos Üzembe került, aztán, amikor az asztalosüzem megszűnt, akkor karbantartónak tartották meg. 80 éves koráig dolgozott. Akkor megbetegedett, prosztatrákja volt, abban halt meg. Kifizettek neki segítségül a vállalatnál egy havi munkabért, és amikor az öreg megkapta a nyugdíjat, akkor visszafizette a munkadíjat. Mondja neki az igazgató, hogy:

– Németi bácsi, hát vigye haza!

– Nem igazgató úr, én azt nem, nem dolgoztam meg azért!

Hát micsoda becsület ez, micsoda erkölcsiség! Hát mondtam, „apám, rosszul tette, hát maga annyit dolgozott, hogy igazán megérdemelte volna azt az egyhavi fizetést!”

Még annyit, hogy nevelni akartam az én drága, jó szüleimet, hogy olvassák ezeket a népi írókat. Odaadtam anyámnak Szabó Pálnak egy munkáját: *Lakodalom, keresztelő, bölcső*. És mondta, hogy hát ez nem jó, ezek a könyvek nem jók.

– De hát miért nem anyám? Ezek csodálatosak, ezek a paraszti élet szépségeit írják le!

– Nem, nem. Nem akarok én paraszt lenni! Én szép dolgokat szeretnék, hogy Kurzmalér, meg Kosáryné Réz Lola meg ezeket! Még annyit mondanék el a szüleim műveltségéről, hogy írtam egy könyvet. *Tagsági vitás ügyek a gyakorlatban*. Apámnak ajánlottam. Megfogta, és odatette a polcra. Tíz év múlva is ott volt. Belelapozott: „sok betű van ebben fiam, hogy tudtad ezt a sok betűt leírni?!”

41 évig éltünk a feleségemmel együtt. Nagy szerelem volt a mienk. Egy szép asszony volt a feleségem és jó asszony. Nem is tudtam megnősülni miután meghalt. Szerettem tudományos kérdésekkel foglalkozni túl a mindennapi munkámon, persze ehhez az kellett, hogy egy olyan feleségem volt, aki támogatott. Anyósom is itt volt sokáig, a gyermekneveléssel foglalkozott, amikor mind a ketten el voltunk foglalva, ő pedig özvegy volt, és nagyon sok időt töltött itt nálunk. Azt szokták mondani, az anyós akkor jó, ha porhanyós. Nekem mások a tapasztalataim, nagyon rendes

asszony volt a feleségemnek az édesanyja. Bálványozta a mi Gábor fiunkat. Ez is nagyon imádta őt. Ilyen szempontból elég eseménytelen volt az életem.

A feleségem az egészségügyi főiskolát végzett, szakközépiskolában volt igazgatóhelyettes, azután szakmai gyakorlatvezető. Az volt a jó, hogy a feleségem jóban-rosszban mellettem volt, biztos voltam benne, hogy semmi bajom nem lehet. Egyszer majdnem baj lett. Németországban voltam tanulmányi úton – már a TOT-ban voltam akkor –, és beteg lett. Mikor hazajöttem – mindig, mint főosztályvezetőnek kocsit küldenek ki, hogy fogadják a delegációt –, látom, hogy az egyik barátom jött ki a Trabantjával. Hát mondom:

– Hol van a hivatali kocsí? Mért neked kellett kijönni?

– Beteg a feleséged – azt mondja

Pont abban az időben lett beteg, amikor én külföldön voltam. Úgyhogy a gyereket valahová el kellett vinni. A feleségem bevitték a Tétényi úti kórházba. Nagyon meg voltam döbbenve... de azután ez is rendbe rázódott.

'99-ben májgyulladást kapott és beteg lett. Egy félévig még, vagy négy hónapon keresztül próbálták meggyógyítani... Szerintem elkezelték. A májgyulladást, ezt vírus okozhatja vagy iszákosság, alkoholizmus. Hát arról szó nem lehetett, se ő, se én nem ittunk. Általában külön aludt, de akkor már együtt aludtunk pár nappal azelőtt, hogy beteg lett, s már rosszul volt. És hát próbáltak az orvosok mindent, de hát reménytelen lett. És miután ő olyan gondoskodó szeretettel vett körül bennünket, hogy nekünk nem volt gond az, hogy hol van a törölköző, az ing vagy az öltöny, mert az mindig ki volt készítve, nekem borzasztó nehéz volt rájönnöm arra, hogy takarítani kell, hogy rendbe kell tenni a lakást, hogy főzni kell... Én szerettem főzni, és szeretek főzni ma is, de más az, amikor az ember jókedvéből csinálja, és más az, amikor meg kell csinálni.

A fiamnak három csodálatos gyereke van. Egy kilencéves, egy hatéves és egy hároméves unokám van, imádom őket. A fiam a Vakok és Gyengénlátók Hermina Egyesületének az elnöke. Menedzser. Nagyon rossz a szeme, szóval keveset olvasott, édesanyámnak a tehetségét örökölte, azt, hogy sokkal tehetségesebb, mint én, és kevésbé szorgalmas, mint én. Legalábbis szellemi téren, ebben valószínűleg a gyenge látása is közrehatott.

Egy értelmiségi embernek az élete így zajlik le. Ez egy mindennapi, hétköznapi értelmiségi élet.

Fényképalbum

Fénykép címe:	Feleségem családja
Interjúalany neve:	Németi László
A fénykép készítésének helye:	Békéscsaba
A fénykép készítésének éve:	1955
Kulcsfigura:	Szöllősi Ibolya

A kép Békéscsabán készült, úgy együtt voltak akkor éppen. Négy fiú és egy lány. Ibolya, a feleségem balról a második. Jobbra hátul a legidősebb bátyja; ez egy kémikus. Mellette ez egy érettségizett fiú, aki előttük áll, az orvos lett, és ő pedig a bal szélén bányásztechnikumot végzett. Ez az apósom, ez meg az anyósom itt középen. Állati csinos asszony volt – öt gyereket kellett fölnevelnie! Később aztán én támogattam őket, mind a két szülőpárt.

Anyósom velünk lakott sokáig, a gyermekneveléssel foglalkozott, amikor mind a ketten el voltunk foglalva, ő pedig özvegy volt, és nagyon sok időt töltött itt nálunk. Nagyon rendes asszony volt a feleségemnek az édesanyja. Bálványozta a mi Gábor fiunkat, pedig volt a többi gyereknek is, de nagyon szerette a Gábort.

41 évig éltünk a feleségemmel együtt. Nagy szerelem volt a mienk. Egy szép asszony volt a feleségem, és jó asszony. Az egészségügyi főiskolát végezte el, szakközépiskolában volt igazgatóhelyettes, azután szakmai gyakorlatvezető. Nagyon precíz nő volt, és borzasztóan szerették a hallgatói. Ugyhogy minden évben osztályok jöttek ide, és ünnepeltek itt nálunk.

Fénykép címe:	Állatkertben a kisfiammal
Interjúalany neve:	Németi László
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1966
Kulcsfigura:	Németi Gábor

A Budapesti Állatkertben készült, talán '66-ban. A fiam 4 éves lehetett. Akkor lehetett ilyen kis kocsit bérelni, és akkor ezzel körbemenni. Imádta a feleségemet a Gábor fiam. Ő is, hát ez borzasztó, körbe-körbe szaladgáltak, nevettek. Nagyon eleven volt...

A fiamnak három csodálatos gyereke van. Egy kilencéves, egy hatéves és egy hároméves unokám van, imádom őket. A fiam a Vakok és Gyengénlátók Hermina Egyesületének az elnöke. Menedzser. Nagyon rossz a szeme, szóval keveset olvasott, édesanyámnak a tehetségét örökölte, azt, hogy sokkal tehetségesebb, mint én, és kevésbé szorgalmas, mint én. Legalábbis szellemi téren, ebben valószínűleg a gyenge látása is közrehatott.

Fénykép címe:	Kitüntetés a „Munka Érdemrend” ezüst fokozatával
Interjúalany neve:	Németi László
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1967
Kulcsfigura:	Németi László

'67-ben kaptam meg a „Munka Érdemrend” ezüst fokozatát, ez a kép a kitüntetés átadásán készült. Itt ülök az első sorban *[jobbról a harmadik]*. A háttérben ők az országos elnökség vezető tagjai. Ezek *[az első sorban ülők]* itt kaptak kitüntetést, ez volt a titkárnő *[első sor bal szélén]*, de az összes többi kapta a kitüntetést. Ez *[első sorban jobbról a második]* egy Sertéstenyészítő Közös Vállalatnak volt az igazgatója.

A TOT-nak *[Termelőszövetkezetek Országos Szövetsége]* a megszervezése miatt kaptam az érdemrendet. Én voltam az alapszabálynak kimunkálója. Ez egy országos érdekképviselői szerv, egy óriási dolog volt! A Szovjetunióban nem volt ilyen, nyugaton nem volt ilyen. Nekünk egy magyar megoldást kellett összeeszkábálni. Tehát szembementünk mindennel. Egy szép dolog volt, az már egy emelkedett dolog volt, de azért ott is keményen meg kellett dolgozni. Nagyon nehéz volt, mert én hosszú időn keresztül jogászként gondolkodtam, nem politikusként.

Engem az elnök nem szeretett, de becsült, nem engedett hozzám nyúlni. Igaz, hogy vagabund gyerek voltam, szóval nem voltam az a sarkos koma, tanulmányoztam a nemzetközi gyakorlatot is. A dán szövetkezeti modellt, az olasz, a német, a francia érdekképviselői működési szabályait, az elveit megszereztem, és lefordítottam a Mezőgazdasági Könyvtárral.

Fénykép címe:	Összejövetel nálunk
Interjúalany neve:	Némethi László
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1980 körül
Kulcsfigura:	Némethi László

Ez egy összejövetel nálunk. Ez Imrének – ő készítette a képet –, Ibolya egyik testvérének a felesége [*balra*], egy orvosnő. Ez az anyósom [*háttérben középen*], ez én vagyok, ez a feleségem [*háttérben jobbra*], ez a fiam. A feleségemről lebeszéltek a fiammal ezt a fehér csíkot a hajában – az én egyéniségemmel nem vágott össze.

Imre, az nagyon érdekes egyéniség volt: egyetemet végzett, jónevű kémikus volt, de egy összeférhetetlen ember. Volt csak élettársa, volt már felesége, egy másik felesége is. Ez talán már a harmadik volt. Egy orvosnő volt, és hát ezek kaptak paraszolvenciát. Imre nem bírta az ilyet, „most miért fogadja el az emberektől?”. Mondtuk neki, hogy „nem fizetik meg az orvosokat, Imre! Be van kalkulálva az orvosoknál a fizetésbe, hogy paraszolvenciát kapnak!”

Rengeteget voltak itt, szeretett itt lenni ez a nő. Intelligens nő volt nagyon. Pozsonyiak voltak az ősei, orvosokkal volt tele az egész család, jónevű család volt. Egyedül minket fogadtak el ők, hogy mi méltók vagyunk hozzájuk. Ilyenkor én főztem, általában káposztalevest, húsos káposztalevest, ezt szerették, azt kértek. És kocsonya is volt, és néztük a TV-t, meg dumáltunk, beszélgettünk.

Fénykép címe:	Találkozás Makarios elnökkel
Interjúalany neve:	Némethi László
A fénykép készítésének helye:	Nicosia (Ciprus)
A fénykép készítésének éve:	1973 körül
Kulcsfigura:	Némethi László

Ez Makarios, ciprusi elnök [jobbira], éppen kézfogás előtt vagyunk. Akkor készült a kép, amikor Ciprust megszállták a törökök. Függetlenséget akartak a görög nemzetiségű lakók, mert ugye, Ciprus 83%-a görög és 17%-a török lakosság.

Na, most akkor nagy zavarban volt a magyar vezetés, hogy kit küldjön ki oda. Mi nem értettünk egyet a törököknek a hódításával, mert ez nem helyes, hogy elfoglalták egyszerűen azt a részt, de a törökökkel sem akartunk rosszban lenni, hiszen Rákóczi emlékek, Rodostó... szóval a törökökben úgy élt, hogy ők segítettek a magyaroknak. Vagyis Magyarország lavírozott a két fél között, ezért küldtek ki engem, egy kis jelentéktelen apparatcsikot.

Emlékszem rá, hogy menekültekhez vittek bennünket, akik a török megszállás alatti területről jöttek át a görög lakta területekre. S akkor megkínáltak bennünket egy szem szilvával. Nekem még ajándék nem esett olyan jól, mint akkor! Makarios egy érsek volt, köztársasági elnöke, elfogadott vezetője volt Ciprusnak. Kérdeztem tőle:

– Mi az Ön ars poeticája?

– Ars poeticám az, hogy középen lenni Szovjetunió és Amerika között. Uram, középen lenni!

El akarták fogni a törökök Makariost, aki mindig megszökött, és bújtatták sokfelé. Nicosia, Ciprus fővárosa is megosztott volt, egyik rész a török rész, a másik, a nagyobbik az görög rész. Mondták, hogy „el ne menjen arra az oldalra. Az már török rész!” Elvittek egy esküvőre is. Nagyon érdekes volt, ugyanolyan tisztaszoba volt náluk, mint Magyarországon nálunk. A parasztok, úgy látszik, hogy azonos módon gondolkoznak.

Dokumentum címe:	Egyetemi leckekönyv
Interjúalany neve:	Németi László
A dokumentum kiállításának helye:	Szeged
A dokumentum készítésének éve:	1950

'50-ben egyetemre kerültem, de azt is úgy, hogy én tulajdonképpen író, irodalmár vagy történelemtanár szerettem volna lenni, szóval a Bölcsészettudományi Karra jelentkeztem, de a Közgazdaságtani Egyetemre és a Kereskedelmi Főiskolára is, de azután jogra irányítottak. Pestre jelentkeztem, Szegedre küldtek. Akkor nem nagyon lehetett huzakodni, mert behívták katonának az embert, és két-három évig katonai szolgálatot kellett teljesíteni. Ehhez nem fűlött a fogam, megmondom őszintén. Úgyhogy ezt elfogadtam. Hát nagyon jól tették, így utólag bevallom, hogy nagyon szeretett szakma lett számomra a jogi munka.

Kedvenc tanárom Pólay Elemér volt, egy híres romanista. Humanista volt. Azt sohasem mondta, hogy ez egy rossz dolgozat, hanem akkor nézzük meg, hogy mi itt a lényeg. És akkor szétszedte, atomjaira szedte az embert. S akkor valahogy az ember rájött, hogy az tényleg így van. Nagyon lelkiismeretesen kérdezett, nem volt olyan, hogy vizsgán tévedett volna, hogy jó helyett középest adott. Azután később tanársegédjének fogadott, és vizsgáztattam is helyette.

Hát voltak olyan tárgyak, hogy Szovjetunió és népi demokráciák alkotmányjoga, római jog, büntetőjog, szovjet polgári jog, szovjet büntetőjog, kolhozjog... borzalmas volt!

A jogtörténész professzoromat Bónis Györgynek hívták, világhírű jogtörténész volt. Megkérdeztem tőle:

– Professzor úr, mi kell ahhoz, hogy én jó egyetemi tanár legyek?

Azt mondja:

– Közepes ész és Sitzfleisch.

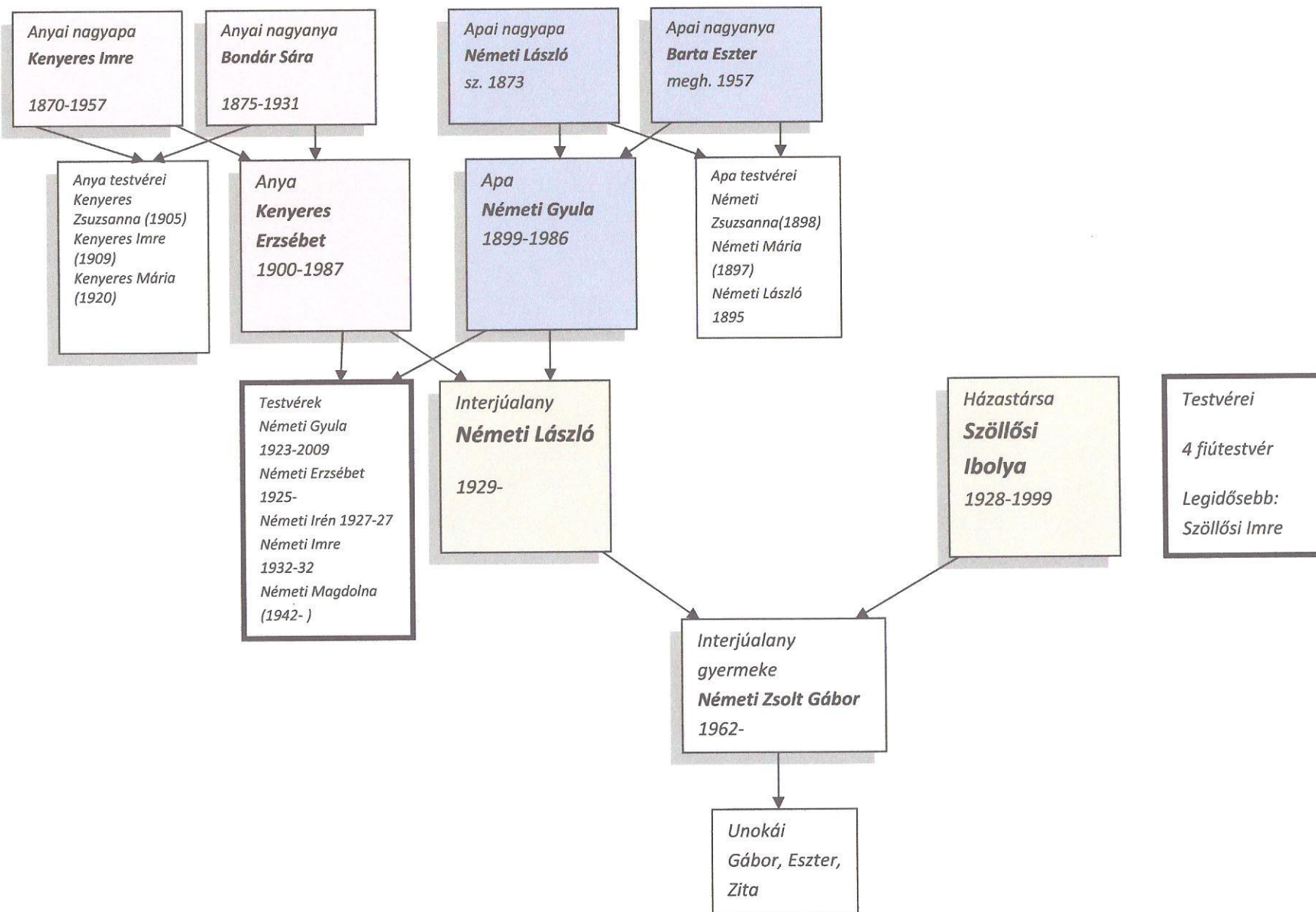
Vagyis ülőhús, tehát kőfenekűnek kell lenni. Akkor gondoltam, hogy rendben vagyunk. Jó professzoraim is voltak. Pólay kitűnő elme volt, marxista gondolkodású, nagy szakember. Ő ezt a hegeli dialektikát, ezt valahogy úgy fölfogta, de nem politikai halandzsaként, hanem tényleg. Mindig azt mondta nekem „Laci, a jogot nem tanulva tanulhatjuk meg. A jogot művelődve tanulhatjuk meg.” Milyen okos volt, milyen szenzációsan okos! És amikor azt mondtam:

– Professzor úr, de hát ez annyira jó tanulmány!

– Laci, [De] Omnibus dubitandum est. Mindenben kételkedni kell!

Szóval ezt az örök kételkedést elhintette bennem. Volt még egy másik mondása, ami szintén nagyon okos volt. Azt mondja: „A középkori jogászoknak tudod mi volt az eskütétele? Az igazat nem hamisítom, a hamisat nem igazítom.”

Családfa

Az interjúalany és családja

Interjúalany

Teljes név:	Németi László
Születési hely és idő:	Magyarhomorog, 1929
Hol élt még:	Bakonszeg (1931-1941, 1944-45), Hajdúnánás (1941-44, 1945-47) Berettyóújfalu (1947-50) Szeged (1950-59) Budapest (1959-)
Iskolai végzettség:	egyetem
Foglalkozás:	jogász tanársegéd (Szeged, Jogi kar, 1956-59); mezőgazdasági referens (Igazságügyi Minisztérium, 1959-66); osztályvezető, főosztályvezető (Termelőszövetkezetek Országos Szövetsége, 1966-89)
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	református

Testvér 1.

Teljes név:	Németi Irén
Születési hely és idő:	Magyarhomorog, 1927
Halálozási hely és idő:	Magyarhomorog, 1927

Testvér 2.

Teljes név:	Németi Imre
Születési hely és idő:	Bakonszeg, 1932
Halálozási hely és idő:	Bakonszeg, 1932

Testvér 3.

Teljes név:	Németi Gyula
Születési hely és idő:	Magyarhomorog, 1923
Hol élt még:	Bakonszeg (1923-45), Budapest (1945-től), Hatvan, Győr (1957-től)
Halálozási hely és idő:	2009
Iskolai végzettség:	rendőrtiszti főiskola
Foglalkozás:	villamoskalauz (1945-ig), rendőrkapitány helyettes, rendőrkapitány, rendőrkapitánysági osztályvezető
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	református
Házastárs:	n.a.
Gyermekei:	n.a.

Testvér 4.

Teljes név:	Németi Erzsébet
Születési hely és idő:	Magyarhomorog, 1925
Hol élt még:	Bakonszeg, Halásztelek
Halálzási hely és idő:	-
Iskolai végzettség:	hat elemi
Foglalkozás:	takarítónő, htb
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	református
Házastárs:	<u>Pénzes Lajos</u> (állatgondozó a bakonszegi tsz-ben, 1950 körül Tatabányán bányász)
Gyermekei:	n.a.

Testvér 5.

Teljes név:	Németi Magdolna
Születési hely és idő:	Bakonszeg, 1942
Hol élt még:	n.a.
Halálzási hely és idő:	n.a.
Iskolai végzettség:	n.a.
Foglalkozás:	n.a.
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	református
Házastárs:	hajadon maradt
Gyermekei:	-

Házastárs

Teljes név:	Szöllősi Ibolya
Születési hely és idő:	Kőröstarcsa, 1928
Hol élt még:	Békéscsaba, Szeged, Budapest (1959-99)
Halálzási hely és idő:	Budapest, 1999
Iskolai végzettség:	főiskola
Foglalkozás:	védőnő (Zsombó), igazgatóhelyettes (Bókay János Egészségügyi Szakközépiskola, Budapest), szakmai gyakorlatvezető (Védőnőképző Intézet, Budapest)
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	református
Szülei:	Békéscsabán éltek, édesanyja 1962-től Budapesten
Testvérei:	4 fiútestvér: legidősebb Szöllősi Imre, vegyész, egyik öccse orvos, másik érettségizett, harmadik bányásztechnikumot végzett

Gyermeke

Teljes név:	Németi Zsolt Gábor
Születési hely és idő:	Budapest, 1962
Hol élt még:	-
Halálzási hely és idő:	-
Iskolai végzettség:	főiskola

Foglalkozás:	egyesületi elnök (Vakok és Gyengénlátók Hermina Egyesülete)
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	református
Házastárs :	n.a.
Gyermekei:	Németi Gábor, Németi Eszter, Németi Zita

Apa

Teljes név:	Németi Gyula
Születési hely és idő:	Mezősas, 1899
Hol élt még:	Magyarhomorog (1931-ig), Bakonszeg (1931-59) Halásztelek (1959-86)
Halálozási hely és idő:	Halásztelek, 1986
Iskolai végzettség:	n.a.
Foglalkozás:	kerékgyártó (1945-ig saját műhely, 1948-tól téeszben), munkás (1950-es évek, Budapest, kelenföldi fatelep), asztalos (1959-től, Halásztelek, Műbútorasztalos Üzem), karbantartó (Halásztelek, 1979-ig)
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	református
Testvérei:	öt testvér, ebből <u>Németi Zsuzsanna</u> (sz. 1898) <u>Németi Mária</u> (1897), htb., Budapesten élt, férje buszsofőr volt <u>Németi László</u> , Mezősas, 1895., kerékgyártó, két Gyermeke: László, Irén

Apai nagypapa

Teljes név:	Németi László
Születési hely és idő:	Mezősas, 1873
Hol élt még:	n.a.
Halálozási hely és idő:	olasz fronton, 1918 előtt
Iskolai végzettség:	n.a.
Foglalkozás:	földműves
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	református
Szülei:	n.a.
Testvérei:	n.a.

Apai nagyanya

Teljes név:	Barta Eszter
Születési hely és idő:	Mezősas
Hol élt még:	Bakonszeg, Budapest
Halálozási hely és idő:	Budapest, 1957
Iskolai végzettség:	n.a.
Foglalkozás:	n.a.
Nemzetiség:	magyar

Vallás: református
Szülei: n.a.
Testvérei: n.a.

Anya

Teljes név: **Kenyeres Erzsébet**
Születési hely és idő: Nagyszalonta, 1900
Hol élt még: Beregböszörmény (kb. 1902-1910), Magyarhomorog (1931-ig), Bakonszeg (1931-59), Halásztelek (1959-86)
Halálozási hely és idő: Halásztelek, 1986
Iskolai végzettség: négy elemi
Foglalkozás: szakácsnő, eladó, kocsmáros
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Testvérei: négy testvér, ebből:
Kenyeres Zsuzsa, sz. Nagyszalonta, 1905
Kenyeres Imre, sz. Beregböszörmény, 1909, kocsmáros és boltos volt Zsákán
két gyermeke: Mária, Imre,
Kenyeres Mária, sz. Berekböszörmény

Anyai nagyapa

Teljes név: **Kenyeres Imre**
Születési hely és idő: Nagyszalonta, 1870
Hol élt még: Beregböszörmény (kb. 1902-1910), Magyarhomorog, Bakonszeg, Zsáka
Halálozási hely és idő: 1957
Iskolai végzettség: n.a.
Foglalkozás: kasznár, kocsmáros, boltos Zsákán (1930-as évektől)
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Szülei: n.a.
Testvérei: n.a.

Anyai nagymama

Teljes név: **Bondár Sára**
Születési hely és idő: Nagyszalonta, 1875
Hol élt még: Beregböszörmény (kb. 1902-1910), Magyarhomorog
Halálozási hely és idő: 1931
Iskolai végzettség: n.a.
Foglalkozás: n.a.
Nemzetiség: magyar
Vallás: református
Szülei: n.a.
Testvérei: n.a.